अप्रिल २०२५

आशाको झिनो त्यान्द्रो: नवीकरणीय उर्जाको रुपान्तरणमा आदिवासीका अधिकार

नेपालका जलविद्युत आयोजनाहरुमा बहुपक्षीय विकास बैँकहरु र राज्यहरुले कसरी स्वतन्त्र, अग्रीम जानकारी सहितको मञ्जुरी (FPIC) को अधिकारलाई पालना गर्दैनन्

LAHURNIP

accountability counsel

अधिकार तथा अनुमति

यस कार्य Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License अन्तर्गत लाईसेन्स् गरिएको छ।

यस प्रकाशन र यसमा उल्लिखित जानकारी प्रयोग गर्दा – तपाईंले उचित श्रेय दिनुपर्दछ, लाइसेन्सको लिंक दिनुपर्दछ, र केही परिवर्तन गरिएको छ भने तिनलाई ईगित गरेको हुनुपर्दछ। तपाईंले यि सब प्रयोग गर्दा, लाइसेन्सरले तपाईंको विचार-कार्य वा यस सामाग्रीको प्रयोगलाई समर्थन गर्दछन् भन्ने कुनै पनि प्रकारको संकेत दिन पाउनुहुन्न।

गैर व्यापार – तपाईले यो सामग्री व्यापारिक प्रयोजनका लागि प्रयोग गर्न पाउनु हुने छैन।

थप प्रतिबन्धहरू रहेका छैनन – लाइसेन्सले अनुमति दिएको कुनै पनि कार्य गर्न नदिनका लागि तपाईंले कसैलाई पनि कानूनी बाधा पुर्याउने कानूनी शब्दावली वा कानूनी कदमहरू चाल्नु हुनेछैन।

स्रोत-सन्दर्भ खुलाउने: तपाईंले निम्नबमोजिम स्रोत-सन्दर्भ खुलाउन सक्नुहुनेछ:

Chakrabarty, Ishita, and Rai, Durga Mani. "आशाको झिनो त्यान्द्रो : नवीकरणीय उर्जाको रुपान्तरणमा आदिवासीका अधिकार। नेपालका जलविद्युत आयोजनाहरुमा बहुपक्षीय विकास बैंकहरु र राज्यहरुले कसरी स्वतन्त्र, अग्रीम र सूचित मञ्जुरी (FPIC) को अधिकारलाई पालना गर्दैनन्" Accountability Counsel and Lawyers' Association for Human Rights of Nepalese Indigenous Peoples, April 2025.

आवरण फोटो:
The Khimti-Dhalkebar transmission line in Sindhuli district, Bagmati Province

Back cover photo:
Community members discussed with representatives from the European Investment Bank's Complaint Mechanism on the 220 kV Marshyangdi Corridor transmission line in Lamjung district, Gandaki Province

लेखकका बारेमा

ईसिता चक्रवर्ती
दुर्गा मणि राई (याम्फू)

Accountability Counsel को परिचय

Accountability Counsel ले विश्वभरका समुदायहरुको मानवअधिकार र वातावरण रक्षाका लागि उठाएको आवाजलाई बुलन्द गदर्छ। हामीले अन्तर्राष्ट्रिय लगानी भएका आयोजनाहरुबाट (कु) प्रभावित व्यक्तिहरुको लागि पैरवी गर्ने भएकोले न्यायमा पहुँच बढाउनका लागि समुदायबाट सञ्चालित र नीतिगत तहका रणनीतिहरु प्रयोग गर्दछौँ। थप जानकारीका लागि www.accountabilitycounsel.org मा हेर्नुहोस्।

इसिता चक्रवर्ती Accountability Counsel की Asia Development Justice Fellow हुन्। भारतमा उनी अधिवक्ता पनि हुन्। यस अघि, Chakrabarty जेनेभास्थित अन्तर्राष्ट्रिय तथा बहुराष्ट्रिय संस्थाहरुमा छोटो अवधिको लागि सल्लाहकारको भूमिकामा काम गर्नुभइसकेको छ। साथै, उनले भारतका राष्ट्रिय तथा संवैधानिक कानूनहरुलाई अन्तर्राष्ट्रिय कानुनी संरचना सम्मत बनाउने प्रयासमा त्यहाँ अल्पसङ्ख्यक बनाइएका समुदायहरुसँग गहन रुपमा काम गर्नुभएको छ।

नेपालका आदिवासीहरुको मानवअधिकार सम्बन्धी वकील समूह (LAHURNIP) को परिचय

नेपालका आदिवासीहरुको मानव अधिकार सम्बन्धी वकील समूह (LAHURNIP) काठमाडौं, नेपालमा अवस्थित संस्था हो। LAHURNIP नेपालका आदिवासीहरुको मानवअधिकार र आधारभूत अधिकारको प्रवर्धन र संरक्षण गर्ने आदिवासी वकिलहरुको एक अग्रणी संस्था हो। थप जानकारीका लागि www.lahurnip.org मा हेर्नुहोस्।

दूर्गा मणी राई (याम्फू) LAHURNIP का कार्यक्रम संयोजक हुनुहुन्छ। राई एक आदिवासी वकिल हुनुका साथसाथै मानवअधिकार रक्षक समेत हुनुहुन्छ। वहाँको २० वर्षको मानवअधिकार सम्बन्धी कानूनको अनुभवमा; राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय तहमा मुद्दा सम्बन्धी कार्यका साथै नीतिगत वकालत पर्दछन्। राईले सामुहिक एवं व्यक्तिगत अधिकारको उल्लंघन भएका समुदायहरुलाई कानुनी सहायता दिनुका साथै वहाँ सामुदायिक परिचालनको सहजकर्ता एवं रणनीतिक मुद्दामा सहभागी बन्ने गर्नुहुन्छ।

आभार

लेखकहरु कुनै कालखण्डमा कुनै आयोजनाका कारणबाट निरन्तर रुपमा आफ्नो अधिकारको उल्लंघनको साक्षी बनेका आदिवासी समुदायहरुप्रति एवं आफ्नो संघर्षलाई सार्वजनिक गर्न अगाडी आउनु भएका समुदायका अगुवाहरुप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छ र यही नै यस प्रतिवेदनको मूल विश्लेषण हो। आदिवासीका रुपमा आफ्ना हकहरु के के हुन् र विकास आयोजनाहरुका सम्बन्धमा कसरी ती हकहरुमाथि गलत कार्य भईरहेको छन भन्ने विषयमा कुनै पनि द्विविधा नभएका वा निसंकोच रहेका समुदायका ति प्रत्येक सदस्य एवं अगुवाहरुसँग भएका विज्ञतालाई समेत लेखकहरू मनन् गर्न चाहन्छन्।

यस प्रतिवेदनको अवधारणा निर्माण, खाका निर्माण, लेखन र परीक्षणमार्फत आफ्नो विज्ञतालाई प्रयोग गर्नुभएका नेपालका आदिवासीहरुको मानवअधिकार सम्बन्धी वकील समूह (LAHURNIP) का अधिवक्ताहरुप्रति हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्न चाहन्छन्।

अन्तमा, लेखकहरु Accountability Counsel को टोलीलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छन्। Accountability Counsel का विस्तृत टिप्पणी एवं सुझावहरुले प्रतिवेदनको विश्लेषण, कानुनी तर्कलाई सबल बनाउनुका साथै प्रतिवेदनलाई गहन एवं विस्तृत बनाएको छ।

A woman community representative raised her concern about the 200 kv Marshyangdi Corridor transmission line in Lamjung district, Gandaki Province

Credit: Accountability Counsel

Contents

कार्यकारी सारांश 7

परिचय 10

क. स्वतन्त्र, अग्रिम जानकारी सहितको मञ्जुरी (FPIC) को बुझाइ 12

1. अन्तर्राष्ट्रिय कानुनी मापदण्डहरू 12

2. लगानीकर्ता सम्बन्धी मापदण्डहरू 14

3. नेपालको सन्दर्भ र राष्ट्रिय मापदण्डहरू 15

ख. कार्यान्वयनमा FPIC: 18

1. राज्यका समस्याग्रस्त प्रवृत्ति: 18

2. आयोजना सञ्चालक / निर्माण व्यवसायीहरूबाट प्रदर्शित समस्याग्रस्त प्रविृत्ति: 18

3. MDBs लगानीकर्ताका समस्याग्रस्त प्रवृत्तिहरू 24

निष्कर्ष 26

सुझावहरू 27

बहुपक्षीय विकास बैंकहरू (MDBs) र लगानीकर्ताहरूका लागि: 27

नेपाल सरकार तथा राज्यको स्वामित्वमा रहेका निकायहरूका लागि: 28

अनुसूची 30

1. लिखु जलविद्युत आयोजना 30

2. तनहुँ जलविद्युत आयोजना 32

3. अपर त्रिशुली-1 जलविद्युत आयोजना 34

4. अपर अरुण जलविद्युत आयोजना 36

REFERENCES 38

छोटकरी शब्द (Acronyms)

ADB	Asian Development Bank
AIPP	Asia Indigenous Peoples Pact
AIIB	Asian Infrastructure Investment Bank
BOOT	Build-Own-Operate-Transfer
CEMSOJ	Community Empowerment and Social Justice Network
DEG	German Investment Corporation
EIA	Environmental Impacts Assessment
EIB	European Investment Bank
EIB-CM	European Investment Bank - Complaints Mechanism
ESS	World Bank's Environmental and Social Standard
FMO	Development Bank of the Netherlands
FPIC	Free, Prior, and Informed Consent
GRM	Grievances Redress Mechanism
IAM	Independent Accountability Mechanism
IAP	International Accountability Project
ICCPR	International Covenant on Civil and Political Rights
ICESCR	International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights
ICERD	International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination
IEE	Initial Environmental Examination
IFC	International Finance Corporation
IHA	International Hydropower Association
ILO	International Labour Organisation
IPP	Indigenous Peoples Plan
IPPF	Indigenous Peoples Planning Framework
IWGIA	International Working Group for Indigenous Affairs
JICA	Japan International Cooperation Agency
LAHURNIP	Lawyers' Association for Human Rights of Nepalese Indigenous Peoples
MDB	Multilateral Development Bank
MIGA	Multilateral Investment Guarantee Agency
NEA	Nepal Electricity Authority
NFDIN	National Foundation for Development of Indigenous Nationalities
NWEDC	Nepal Water and Energy Development Co. Pvt. Ltd.
OPEC	Organization of Petroleum Exporting Countries
PAPs	Project Affected Peoples
PDA	Project Development Agreement
PPA	Power Purchase Agreement
RIPP	Resettlement and Indigenous Peoples Plan
SIA	Social Impacts Assessment
THL	Tanahu Hydropower Limited
UAHEL	Upper Arun Hydro-Electric Limited
UNGP	United Nations Guiding Principles on Business and Human Rights
UNDRIP	United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples
UT-1	Upper Trishuli-1 Project

कार्यकारी सारांश

यो प्रतिवेदनले अन्तर्राष्ट्रिय कानुन एवं बहुपक्षीय विकास बैंकहरु (MDBs) को आन्तरिक कानुन र नीतिगत सुरक्षा (आन्तरिक नियमसमान) मा स्पष्ट रुपमा उल्लेख गरिएको **स्वतन्त्र, अग्रिम जानकारी सहितको मञ्जुरी (FPIC)** को अधिकारलाई नेपालका जलविद्युत विकास आयोजनाहरूले कार्यान्वयन गरे-नगरेको स्थितिलाई हेरेको छ । **लिखु जलविद्युत आयोजना, तनहुँ जलविद्युत आयोजना, अपर त्रिशुली-१ (UT-1) जलविद्युत आयोजना र अपर अरुण जलविद्युत आयोजना** गरी चारवटा मूख्य मूख्य आयोजनामा केन्द्रित हुँदै प्रतिवेदनले ती आयोजनाको योजना प्रक्रिया, खाका, कार्यान्वयन र सञ्चालन ("आयोजना चक्र" भरी) का क्रममा FPIC लाई अर्थपूर्ण तरिकाले गरिएको छ-छैन, वा विचार गरिएको छ-छैन भन्ने पक्षको मुल्यांकन गरेको छ। यस अन्तर्गत MDB हरुभित्र आयोजनाको वित्तिय पक्षहरुबारे निर्णय गरिने आयोजनाको प्रस्ताव, मूल्याङ्कन, वार्ता एवं स्वीकृतीका चरणहरुमा FPIC गरिनुपर्छ भन्ने सोचिएको थियो वा थिएन भन्ने विषयको मुल्यांकनलाई समेत समावेश गरिएको छ। FPIC लाई एक विधि, सहायता, सुपरीवेक्षण, अनुगमनको दायित्वका रुपमा अप्रत्यक्ष रुपमा राखिएको भएतापनि MDB हरुका साथै आयोजना कार्यान्वयन गर्ने राज्यका अधिकारी एवं नीजि क्षेत्रका लागि यो एक स्वतन्त्र दायित्व हो र MDBहरुको आन्तरिक नियमले तीनका सुरक्षण नीतिको (safeguard policies) पालना नगर्ने आयोजनाहरुमा लगानी गर्न बाध्य पार्दैन। सोको पालना नभएको जानकारीमा आएमा MDB हरुले तत्कालै समस्त सुधारका कार्यलाई अगाडी बढाउनुपर्दछ, जस अनुसार आवश्यक परेमा आयोजना स्थगित गर्ने वा खारेज गर्नेसम्मका निर्णय हुन सक्दछन।

यो प्रतिवेदनले नेपाल विद्युत प्राधिकरण (NEA) तथा अन्य सरकारी अधिकारीहरु, नीजि निर्माणकर्ता एवं MDBहरुले FPIC का शर्तहरुको पूर्ण पालना नगरेको अवस्था हुनुका साथै यि पक्षबाट **बारम्बार भएका कमजोरीहरुहरूले** आदिवासीका सामाजिक, साँस्कृतिक र वातावरणीय पक्षमा गहन नकरात्मक प्रभावहरु पारेका छन् भन्ने ठहर गरेको छ। प्रतिवेदनले आयोजनाका 'जिम्मेवार पक्षहरु' (यस प्रतिवेदनका हकमा राज्यका अधिकारीहरु, सरकारको स्वामित्वमा रहेका उद्यमहरु, MDBहरु, नीजि कम्पनीहरु तथा जलविद्युत आयोजनाको सुरुवात, योजना, स्वीकृती, कार्यान्वयन र मूल्याङ्कन गर्ने कार्यमा संलग्न परामर्शदाताहरु) ले समेत FPIC सञ्चालन भएको दावी गरेको भएतापनि तिनले पूर्ण रुपमा सूचित, उचित समयमा नै अर्थपूर्ण मञ्जुरीलाई प्रतिविम्बित नगर्नुका साथै आदिवासीहरुलाई आफ्नो समुदायगत व्यवस्था अनुरुपको निर्णय प्रक्रियामा सहभागी हुने अधिकारको सम्मान नगरेको र सामुदायिक मर्यादाको पालन नगरेको पाईयो। बरू, आयोजना सञ्चालकहरूले आफ्नो कथनलाई स्थापित गर्ने र प्रयोग गर्ने कार्यलाई निरन्तरता दिनुका साथै अधिकारवालाहरूलाई प्रक्रियामा पूर्ण एवं अर्थपूर्ण रूपमा सहभागी हुनबाट निराश पार्ने वा आयोजनाको परिणामबारे पहिले नै निर्णय गर्ने गरी प्रभावित पारेको पाइयो। **अर्को शब्दमा भन्नुपर्दा, यी सबै जलविद्युत आयोजनाहरुमा FPIC को अर्थपूर्ण रुपमा गरिएन।**

आयोजनाका पक्षहरूको अडानबाट FPIC अन्तर्राष्ट्रिय कानुनमा एक अधिकारको विषयबस्तु भएको बुझाईमा कमी भएको प्रतिविम्बित हुन्छ। जसप्रति MDBs को आन्तरिक नियम तथा राज्य पक्षका नियामक संरचनाहरुमा एकरूपता हुनुपर्दछ वा यी मापदण्डहरुलाई नजरअन्दाज गर्न तत्पर रहेको हुनुपर्दछ। उदाहरणका लागि, ऋणी, आयोजना सञ्चालक वा राज्यका नियामकहरु सोको पालना गर्नबाट निरन्तर रुपमा चुकेका छन्। MDBs को आन्तरिक नियमहरुले कुनै आयोजनाको छनौटका चरणबाट आयोजनाभरी नै सुरक्षणलाई एक तात्विक विषयका रुपमा ग्रहण गर्नका लागि ऋणीको क्षमता र प्रतिवद्धताबारे व्यवस्था गर्नुपर्ने स्पष्ट व्यवस्था गरेको छ। उदाहरणका लागि, जोखिमको वर्गीकरणका सम्बन्धमा त्यसले आयोजनाको अनुगमन के कति अन्तरालमा कति गहनताकासाथ गर्नुपर्दछ भन्ने कुराको निर्क्यौल गर्दछ र अन्तमा यदि उनीहरुले कुनै फाईदाजनक अभ्यास गर्न नसकेमा वा त्यस्तो अभ्यासले कुनै सुधारात्मक कार्यवाही नगरेमा सम्बन्धलाई अन्त्य गर्नुपर्दछ।

मुख्य ठम्याईहरू:

१ आयोजनाका जिम्मेवार सञ्चालकहरूबाट FPIC प्रक्रिया अवलम्बन हुन नसकेको:

- चारवटै आयोजनाका सम्बन्धमा आयोजनाका परिचालकहरुले पूर्णरुपमा FPIC प्रक्रिया नगरेको वा आफ्नो दायित्वको पर्याप्त रुपमा पालना नगरेको, र प्राय: गरी FPICलाई सामान्य परामर्श वा सूचना आदानप्रदान गर्ने अभ्यासमा सीमित गरेको पाईयो।

- आयोजनाका परिचालकहरुले आयोजनाको स्वीकृती लिईसकेपछि वा प्राप्त गरेपश्चात वा कार्यान्वयनका क्रममा मात्र FPIC को प्रक्रियाको सुरुवात गरेका थिए जुन अन्तर्राष्ट्रिय कानुन र सुरक्षण नीतिहरुको विपरीत हो जस अन्तर्गत आयोजना सुरु हुनु अगाडी नै FPIC गरिनुपर्दछ।

२ पालना नगर्ने प्रवृत्तिको निरन्तरता:

- ***राज्यका अभ्यासहरू:*** परम्परागत भूमि अधिकारलाई मान्यता नदिएको हुनाले FPIC गर्नुपर्ने दायित्वबोध छैन। जमिनलाई प्राय: जसो "सरकारी वनको जमिन" का रुपमा पुन:वर्गीकृत गरिएको थियो भने अधिग्रहणलाई सहज बनाउनका लागि ती जमीनमा बसोबास गर्नेहरुलाई 'अतिक्रमणकारी' को संज्ञा दिईएको थियो।

- ***आयोजना परिचालक:*** FPIC लाई मञ्जुरी भन्दा पनि परामर्शको रूपमा हेरिएको, र अस्थायी प्रकृतीका समितिहरु वा स्थानीय तहका सरकारी निकायहरुलाई प्राथामिकता दिई आदिवासीका प्रतिनिधीमूलक संस्थाहरुलाई वेवास्ता गरीएको थियो।

- ***MDB हरू:*** लगानी सम्झौता गर्दा आफैले मुल्यांकन-लेखाजोखा नगरि ऋणी-पक्षको कथन र दस्तावेजहरुमा बढी निर्भर भएको देखियो। केही अवस्थाहरुमा MDB हरुले आफ्नै सुरक्षण नीतिहरूभन्दा कमजोर शर्तहरु थोपरेका छन् जसमध्ये क्षतिपूर्ति र लाभलाई FPIC को शोधभर्नाका रुपमा लिईएको कार्य पनि पर्दछ।

३ आदिवासीहरूलाई हानी पुगेको:

- आयोजनाहरुले समुदायहरुलाई पूर्ण सूचनाहरु नदिने, क्षतिपूर्ति तथा मुआब्जाहरु पर्याप्त नदिने, यस्ता आयोजनाको गतिविधीहरु विरुद्ध प्रतिकार गर्दा प्रतिषोध साँध्ने समुदायहरुले बताएका थिए।

- MDBहरु ले लगानी गरिएका आयोजनाहरुले गर्दा भौतिक विस्थापन, वातावरणमा क्षयीकरण, जीविकोपार्जनमा क्षति, साँस्कृतिक सम्पदा र परम्परागत ज्ञान गुमाउनुका साथै भौतिक असुरक्षाको जोखिम बढेको लगायतका समस्या निम्त्याएको छ।

बहुपक्षीय विकास बैंक एवं लगानीकर्ताहरुका लागि सुझावहरु:

1. ***FPIC कार्यान्वयनलाई सुदृढ गर्नुपर्दछ :*** आयोजना चक्रको सुरुवातमा, र आयोजनाको कुनै पनि निर्माण कार्य सुरु हुनुभन्दा अगाडी आदिवासीका प्रतिनिधीमूलक संस्था मार्फत सक्रिय सहभागिताका साथ FPIC गरिएको छ भन्ने सुनिश्चित गर्नुपर्दछ ।

2. ***FPIC लाई एक गतिशिल प्रक्रियाका रुपमा मान्यता दिनुपर्दछ:*** FPIC लाई आदिवासी बाट "हुन्छ" प्राप्त गर्ने साधारण अभ्यासका रुपमा मात्र नभई यसले प्रक्रियाको समग्र अवधीभरी आदिवासी व्यक्तिहरुको क्रियाशिलतालाई समावेश गर्ने सुनिश्चितता गरिनुपर्दछ ।

3. ***प्रभावित समुदायको दायरालाई फराकिलो पार्नुपर्दछ:*** अप्रत्यक्ष रुपमा प्रभावित भएकाहरू सहित सबै प्रभावित समूहहरुको पहिचान गरी समावेशी रुपमा परामर्श गरिनुपर्दछ ।

4. ***जानकारी दिने तरिकामा सुधार गर्नुपर्दछ:*** आयोजना र तिनका प्रभावहरु बारे विस्तृत, समयवद्ध रुपमा साँस्कृतिक उचितता सहितको जानकारी उपलब्ध गराउनुपर्दछ ।

5. ***न्यूनीकरणका तहको पालना गरिनुपर्ने:*** क्षतिपूर्ति र लाभ प्रवाहलाई FPIC को सट्टामा नभइ FPIC को सहायकका रूपमा लिइनुपर्दछ ।

6. ***ऋणीलाई जवाफदेही बनाईनुपर्दछ:*** MDBहरुले ऋणीहरुको ट्र्याक रेकर्ड हेर्दै सुरक्षण नीतिलाई निरन्तर रुपमा उल्लंघन गर्ने ऋणीसँग क्रियाशिल हुनुहुँदैन ।

A SinoHydro 50MW Upper Marsyangdi A dam in Lamjung district, Gandaki Province.

Credit: Accountability Counsel

परिचय

यस प्रतिवेदनले विकास आयोजनाहरूको सन्दर्भमा नेपालमा अन्तर्राष्ट्रिय कानुनद्वारा प्रदत्त गरेका र बहुपक्षीय विकास बैंकहरू (MDBs) का नीतिगत सुरक्षा उपायहरूमा स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरिएका आदिवासी जनजाती व्यक्तिहरुको स्वतन्त्र, अग्रिम र सूचित मञ्जुरी (FPIC) को अधिकारको वास्तविक पालना गरिएको छ वा छैन भन्ने विषयलाई हेरेको छ। विशेषगरी, यस प्रतिवेदनले नीजि क्षेत्र, वा नेपाल विद्युत प्राधिकरण (NEA) र नेपाल सरकारको सहयोगमा निजी क्षेत्रद्वारा सञ्चालित जलविद्युत आयोजनाहरूको अध्ययन गरेको छ। जलविद्युत् आयोजना तथा सब-स्टेशन, टावर, प्रसारण लाइन, एक्सेस मार्ग, तथा निर्माण आवासहरु[1] जस्ता सहायक मूख्य आयोजनाका लागि अनिवार्य भए तापनि, तिनीहरूले समस्त वातावरणीय असन्तुलन मा सामूहिक रुपमा हानी पुर्याउने सम्भावना पनि राख्दछ।[2]

नेपाल विद्युत प्राधिकरण (NEA) द्वारा भोटे कोशी र मर्स्याङ्दी नदीहरुमा रहेका जलविद्युत् प्लाण्टहरुबाट उत्पादित बिजुलीलाई राष्ट्रिय प्रसारण लाइनमा प्रवाह गर्नका लागि कार्यान्वयन गरिएको प्रसारण लाइन आयोजनाहरूको विरुद्ध दायर भएका दुई उजुरीहरूको सन्दर्भमा प्रतिवेदन तयार पारिएको थियो।[3] ती प्रसारण लाइनहरूलाई क्रमशः २२० केभी खिम्ती-ढल्केवर प्रसारण लाइन र २२० केभी मर्स्याङ्दी प्रसारण लाइन भनिन्छ। यी दुई आयोजनाहरू विरुद्ध FPIC सम्बन्धी समुदायको अधिकारको हनन्, अर्थपूर्ण सहभागिता र परामर्शको अधिकार उल्लङ्घन गरिएको, साथै आयोजनाका कारण उनीहरू शारीरिक र आर्थिक रुपमा विस्थापित भएको, सुरक्षा र संरक्षणमा गम्भीर असर परेको, साथै पर्यावरण, संस्कृति, आध्यात्मिकता, र पहिचानमा हानी पुगेको भन्दै FPIC र अधिकार मञ्च, नेपालका आदिवासीहरुको मानवअधिकार सम्बन्धी वकील समुह (LAHURNIP), र Accountability Counsel को प्रतिनिधित्वमा प्रभावित क्षेत्रका स्थानीय समुदायहरूले विश्व बैंकको अनुगमन टोली, र यूरोपेली लगानी बैंक (EIB) को उजुरी संयन्त्र (EIB-CM) मा उजुरी दर्ता गरेका थिए।

सन् २०१५ र २०२१ मा प्रकाशित बहुपक्षीय विकास बैंक (MDBs) का जवाफदेहिता संयन्त्रहरू (अनुगमन टोली र EIB-CM) ले विकास गरेका अनुपालन प्रतिवेदनहरूले यि दुईवटै विषयमा स्थानीय समुदायहरूले उठाएका समान चिन्ताहरूलाई पुष्टि गरेको छ। हाल मर्स्याङ्दी करिडोर प्रसारण लाइन आयोजना ३ सम्बन्धी उजुरी EIB-CM मा अनुगमनको चरणमा रहेको छ। तथापि, यी आयोजनाहरुसँग सम्बन्धित समस्या हालसम्म समाधान भएका छैनन्। नेपाल विद्युत प्राधिकरणले आफ्नो कानूनी दायित्वहरूको उल्लङ्घनलाई कायम नै राख्दै प्रभावित समुदायहरूसँग संवाद गर्न वा उनीहरूका जायज मागहरू सम्बोधन गर्न अस्वीकार गर्दै जग्गा अधिग्रहणको सूचना जारी गर्ने, ठेक्काका लागि टेन्डर आह्वान गर्ने, तथा क्षेत्रीय ऊर्जा व्यापार सम्झौताहरू गरेर आयोजना विस्तार गर्ने कार्यलाई निरन्तरता दिई रहेको छ।

यस प्रतिवेदनका लेखकहरू NEA को FPIC प्रतिको अपर्याप्त तथा समान दृष्टिकोण, तथा दुवै आयोजनामा समुदायका अधिकारहरूको गम्भीर उल्लङ्घन र MDB हरूका लगानीकर्ताहरूले दिएका समस्यागर्सित स्विकृति थाहा पाएर स्तम्भित भएका छन्। यसले गर्दा हामीले नेपालका अन्य जलविद्धुत तथा ति सँग सम्बन्धित पूर्वाधार आयोजनाहरूको पनि अध्ययन गरी यस्ता समस्याहरूको व्याप्तता र गहनताको हद हेर्न थाल्यौं। हाल नेपालमा यस क्षेत्रमा "न्यायसंगत रूपान्तरण (Just Transition) र जलवायु वित्त (Climate Finance)[4] प्रतिको अवधारणा बढ्दै गईरहेको छ भनी लेखकहरूले विशेष रूपमा जलविद्युत् र सम्बन्धित पूर्वाधारहरूलाई अध्ययन गर्ने निर्णय गरे। विशेषगरी नेपालमा यस क्षेत्रमा वित्तीय संस्थाहरूबाट लगानीको प्रवाह उल्लेखनीय रूपमा वृद्धि गराएको छ। हाल MDBs का वित्तीय संस्थाहरूले जलवायु परिवर्तन विरुद्ध लड्न आयोजनाहरूलाई तीव्र रूपमा स्वीकृति दिने (मूलप्रवाहीकरण" गर्ने) तथा वित्तीय सहायता छिटो उपलब्ध गराउने प्रवृत्ति बढाएका छन्। यस्तो अवस्थामा यस क्षेत्रले स्थानीय समुदायका अधिकारहरू नियमित रूपमा उल्लङ्घन गर्छ वा बेवास्ता गर्छ कि गर्दैन भन्ने मूल्याङ्कन गरिनु आवश्यक रहेको छ।

यो प्रतिवेदनले अन्तर्राष्ट्रिय कानून अनुसार स्वतन्त्र, अग्रिम जानकारी सहितको मञ्जुरी (FPIC) प्राप्त गर्नुपर्ने नेपाल सरकारको स्वीकृति र बहुपक्षीय

1. A useful resource is the Business and Human Rights Resource Centre (BHRRC) published report that found over 265 human rights violations related complaints across 32 hydropower projects from Central Asia and the Caucasus between 2008 and 2021. See, "Drying Up: Tracking the Environmental and Human Rights Harms Caused by Hydropower in the Caucasus and Central Asia," Business & Human Rights Resource Centre, accessed March 5, 2025, *https://www.business-humanrights.org/en/from-us/briefings/drying-up-tracking-the-environmental-and-human-rights-harms-caused-by-hydropower-in-the-caucasus-and-central-asia/*
2. The authors of this report are not taking a position in favour of, or against hydropower projects, including in Nepal, as this position lies to the sole and independent discretion of the communities affected by such projects. We however recognize that large-scale hydropower projects might particularly impact and hold risks for communities at the basin-level, and suggest that all those concerned: project developers, state authorities, and project financiers uphold their international obligations, including the obligation to conduct FPIC in indigenous peoples territories.
3. Nepal Power System Expansion Project, Project Summary Sheet," European Investment Bank (EIB), accessed March 5, 2025, *https://www.eib.org/en/projects/all/20130599*.
4. Lama Almoayed, "Climate Finance: Is It Doing More Harm than Good?" Accountability Console Newsletter, December 5, 2023, accessed March 5, 2025, *https://www.accountabilityconsole.com/newsletter/articles/climate-finance-is-it-doing-more-harm-than-good/*.

विकास बैंकहरू (MDBs)[5] को लगानीमार्फत् नेपाल विद्युत प्राधिकरण (NEA) तथा निजी क्षेत्रद्वारा विकास वा कार्यान्वयन गरिएका यी चारवटा जलविद्युत् आयोजनाहरू को तुलना गर्दछः (१) लिखु जलविद्युत् आयोजना, (२) तनहुँ जलविद्युत् आयोजना, (३) अपर त्रिशूली-१ (UT-1) जलविद्युत् आयोजना र (४) अपर अरुण जलविद्युत् आयोजना। यी आयोजनाहरूका जिम्मेवार पक्षहरूले FPIC लाई पूर्ण रूपमा वेवास्ता गरेका, वा अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड अनुरूपको प्रक्रियाको पालना गर्न नसकेको पाइएको छ। यो आयोजनाका कार्यान्वयनकर्ताहरू, विज्ञ परामर्शदाताहरू र अन्तर्राष्ट्रिय लगानीकर्ताहरूले FPIC "सफलतापूर्वक" कार्यान्वयन गरिएको भनी दाबी गरेका आयोजनामा समेत पाईएको छ।

यस प्रतिवेदनले आयोजना सुरु भइसकेपछि मात्र FPIC प्रक्रिया अघि बढाउने, FPIC लाई सामान्य परामर्श (consultation) जस्तो मात्र व्याख्या गरी यसको कानूनी अनिवार्यता कमजोर बनाउने जस्ता FPIC उल्लङ्घनका केही गम्भीर र दोहोरिने प्रवृत्तिहरू देखाएको छ। जसले FPIC को अधिकारप्रति गहिरो बेवास्ता गरिएको स्पष्ट देखाएको छ। यस्ता कार्यशैलीले गर्दा जलविद्युत आयोजनाहरु र तिनका पूर्वाधारहरुले आदिवासी जनजातिहरुको परम्परागत भूमि, प्राकृतिक स्रोतहरुमा स्वामित्व, उपयोग र पहुँचको अधिकार जस्ता विषयमा असुरक्षा सिर्जना गरेको भन्दै प्रभावित समुदायहरुले पटक-पटक आपत्ति जनाएकाले यस कार्यको थप चिन्ताजनक अवस्था रहेको देखाएको छ। समुदायले यी आयोजनाहरुले भौतिक विस्थापन मात्र नगरि जीविकोपार्जन, परम्परागत ज्ञान र सांस्कृतिक सम्पदामा समेत गम्भीर असर पुर्याएको उजुरी गरेका छन्। केहि घटनाहरुमा आफ्नो भूमि र वातावरण जोगाउन आवाज उठाउने समुदायका सदस्यहरुलाई प्रतिशोध स्वरुप धम्की र दबाब दिइएको पाइएको छ। आयोजना सुरु भइसकेपछि मात्र FPIC प्रक्रिया अघि बढाउने, वा FPICको प्रावधानलाई परामर्शमा मात्र सीमित गर्ने जस्ता समस्याग्रस्त अभ्यासहरु दोहोरिएको र FPIC को अधिकारलाई अवमूल्यन गर्ने गरेको प्रवृत्ति देखिन्छ। यस्ता अभ्यासले गर्दा जलविद्युत आयोजनाहरु र तिनका पूर्वाधारहरुले आदिवासी जनजातिहरुको परम्परागत भूमि, प्राकृतिक स्रोतहरुमा स्वामित्व, उपयोग र पहुँचको अधिकार जस्ता विषयमा असुरक्षा सिर्जना गरेको भन्दै प्रभावित समुदायहरुले पटक-पटक आपत्ति जनाएकाले यस कार्यको थप चिन्ताजनक अवस्था रहेको देखाएको छ। समुदायले यी आयोजनाहरुले भौतिक विस्थापन मात्र नगरि जीविकोपार्जन, परम्परागत ज्ञान र सांस्कृतिक सम्पदामा समेत गम्भीर असर पुर्याएको उजुरी गरेका छन्। केहि घटनाहरुमा आफ्नो भूमि र वातावरण जोगाउन आवाज उठाउने समुदायका सदस्यहरुलाई प्रतिशोध स्वरुप धम्की र दबाब दिइएको पाइएको छ।

बहुपक्षीय विकास बैंकहरू (MDBs) ले आफूलाई जलवायु बैंकको[6] रूपमा आफ्नो भूमिकामा वृद्दि गर्ने र जलविद्युत आयोजनासहित नवीकरणीय उर्जाका आयोजनाका साथै तीनका सहायक पूर्वाधारहरुमा लगानी गर्ने प्रतिवद्दता व्यक्त गरिरहेको परिप्रेक्ष्यमा यो प्रतिवेदनले व्यापार र मानवअधिकार सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघको सिद्दान्त एवं अन्य अन्तर्राष्ट्रिय कानुनहरूमा व्यवस्था गरिएको मानवअधिकारको सम्मान गर्ने वहन गरेका राज्यका संयन्त्र र अन्तर्राष्ट्रिय लगानीकर्ताहरूलाई सुझाव दिने मनसाय लिएको छ। यस अन्तर्गत मानवअधिकारको इमानदारितापूर्वक परिपालन गर्ने तथा आदिवासी व्यक्तिहरुप्रतिका दायित्वहरुलाई अर्थपूर्ण रुपमा पालना गर्नका लागि आवश्यक परेका अवस्थामा अभ्यासहरुमा परिमार्जन गर्ने आदि जिम्मेवारीहरु पर्दछन्। यसका एक उदाहरण, त्यस्ता आयोजनाका कारण भएका हानीहरुको रोकथाम, न्यूनीकरण र सुधारका लागि पहल समेत पर्दछ। न्यायसंगत रूपान्तरणलाई प्रवर्द्धन गर्नका लागि लगानीकर्ताहरूले आयोजनाहरूको दीर्घकालीन वातावरणीय र सामाजिक दिगोपनलाई सुनिश्चित गर्नु आवश्यक रहेको छ तर यो सब "FPIC" प्रति उनीहरूको बुझाइ र अभ्यासहरु अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड तथा प्रभावित समुदायहरुका मागहरुसँग आधारभूत रुपमा मेल खाएको अवस्थामा मात्र सम्भव हुनेछ।

5. For instance, in the UT-1 Project, the private company entered into agreements, where the Government of Nepal, Ministry of Energy, NEA, were some of the counterparties, responsible for ensuring the project's regulatory compliance, financial viability, operational standards, tariff-setting. Thus, while the NEA remains one of the major counterparties in such agreements to the private party, it continues to exercise its regulatory roles vis-a-vis third parties (consumers, local communities) with respect to such an agreement.

6. "2023 Joint Report on Multilateral Development Banks' Climate Finance," Inter-American Development Bank (IDB), September 2024, accessed March 5, 2025, *https://publications.iadb.org/en/2023-joint-report-multilateral-development-banks-climate-finance*.

अध्ययन पद्धती

यो प्रतिवेदनले समुदायका गुनासाहरू, तथ्यको खोज, र सञ्चार माध्यमका रिपोर्टहरूका आधारमा कार्यान्वयनको अख्तियारी नेपाल विद्युत् प्राधिकरण (NEA) भएका वा नीजि क्षेत्रको सन्दर्भमा प्रमूख नियामक निकायका रुपमा रहेका चारवटा जलविद्युत् आयोजनाहरूको पहिचान गरेको छ र यि आयोजनाहरूको विरूद्द अधिकारवाहक समुदायहरूले FPIC तथा अन्य आदिवासी जनजातिका अधिकारको उल्लङ्घन गरेको उजुरी दिएका थिए ।[7] लेखकले चुस्त र व्यवस्थित विश्लेषण गर्नका लागि आयोजनाहरुको सानो नमूना चयन गरेका थिए। यसका साथै छनौट गरिएका आयोजनाहरुबारे पर्याप्त रिपोर्टहरु भएका कारण एक अर्कालाई पुष्टि समेत गर्न सकिने रहेका थिए । लेखकले आयोजनाको दस्तावेज, समुदाय वा वकालतका रिपोर्टहरू, सञ्चार माध्यमका रिपोर्टहरु जस्ता ओपेन सोर्स (open-source) सेकेन्डरी डाटा (प्राथमिक स्रोतबाट नभए अन्य स्रोतबाट प्राप्त डाटा), र ठम्याईहरु निक्यौंल गर्न तथा सुझावहरुलाई समर्थन गर्नका लागि प्रभावित समुदायका सदस्यहरूको भनाईहरुलाई प्राथमिक डाटाका रुपमा प्रयोग गरेका छन् ।

क. स्वतन्त्र, अग्रिम जानकारी सहितको मञ्जुरी (FPIC) को बुझाइ

यस खण्डले अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धी, घोषणापत्र, MDBs को वातावरणीय र सामाजिक मापदण्डहरु, र मार्गदर्शन तथा व्याख्यात्मक दस्तावेजहरुबाट साभार गर्दै FPIC का अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डहरु र उत्कृष्ट अभ्यासहरुको रुपरेखा प्रस्तुत गर्दछ ।

1. अन्तर्राष्ट्रिय कानुनी मापदण्डहरू

नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धी (ICCPR) र आर्थिक र सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धी (ICESCR) का अलावा अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठन (ILO) को आदिवासी तथा जनजाती महासन्धी, १९८९ (C169) तथा संयुक्त राष्ट्रसंघको आदिवासी जनजातीहरुको अधिकारसम्बन्धी घोषणापत्र (UNDRIP) ले अन्तर्राष्ट्रिय कानुन अन्तर्गत आदिवासी जनजातीहरुका अधिकारहरु सम्बन्धी सैद्दान्तिक दस्तावेज निर्माण गर्दछन् । C169 अनुमोदन सदस्य राष्ट्रहरुका लागि कानुनी रुपमा C169 बाध्यकारी सन्धी हो भने, UNDRIP भनेको बाध्यकारी नहुने राजनीतिक घोषणापत्र[8] हो र यसले C169 को कार्यान्वयनलाई निर्देशित गर्न विभिन्न परामर्शदाता, अनुगमन र सुपरीवेक्षण संयन्त्रहरुका नतिजाहरुलाई परिपूरण गर्दछ ।[9]

अन्तर्राष्ट्रिय कानून अन्तर्गत आदिवासी व्यक्तिहरुलाई उनीहरुको सीमान्तीकरण र वञ्चितीकरणको इतिहासका कारण विभेदमा निषेधका साथै सबै अधिकारमा समान हक हुन्छ । उनीहरुको आत्मपहिचान हुने भएकाले उनीहरुको स्वतन्त्र, अग्रिम र सूचित मञ्जुरी समेत अधिकारहरु राज्यले औपचारिक रुपमा मान्यता दिनुमा मात्र निर्भर गर्दैन । तथापी, यस मापदण्डका अतिरिक्त उनीहरुले बस्तुगत मापदण्डहरु पनि पूरा गर्नुपर्दछ, जस्तैः १) आफ्ना पुर्खादेखि भूमीसगँ रहेको ऐतिहासिक सम्बन्ध, २) विस्थापन तथा राजनीतिक वा कानुनी रुपमा सीमान्तीकृत भएको साझा इतिहास, ३) जीविकोपार्जनको लागि भूमीमा मूल निर्भरता र सम्पत्तिमाथि सामूहिक अधिकार, ४) देशमा प्रचलित कानून तथा परम्परा भन्दा फरक सामाजिक आर्थिक, सांस्कृतिक र सम्भावित राजनितिक संस्था ।[10] अन्ततः उनीहरुलाई आफ्नो सम्बन्धित देशहरुमा "पहाडियाहरू (hill people)", "कबिला (tribals)", "आदिवासी", "जनजाती" तथा "चरिचरन गर्नेहरू" जस्ता नामहरू समेत दिइएको हुन सक्दछ,[11] तर यसले उनीहरुलाई अन्तर्राष्ट्रिय कानून अन्तर्गतको आफ्नो पहिचानलाई कुनै पनि असर पार्दैन किनभने राज्यले दिएको पहिचान केवल स्विकोरोक्तिको संज्ञा मात्र हो ।

आदिवासी व्यक्तिको अधिकारका सम्बन्धमा आफ्नो राजनीतिक हैसियत निर्धारण गर्ने, सामाजिक, आर्थिक तथा सांस्कृतिक विकासलाई [12] अघि

7. Not all of these projects triggered complaints before Independent Accountability Mechanisms (IAMs) of the MDBs. Some communities might have expressed their grievances through other mediums such as protests, domestic complaints, or even extensive documentation.
8. International Labour Organization (ILO), "Indigenous and Tribal Peoples' Rights in Practice: A Guide to Convention No. 169" (Geneva: ILO, 2009) page 25.
9. ILO, "Guide to Convention No. 169". These outputs can variously include: periodic reports, observations and recommendations on treaty compliance, formal reports and decisions concerning convention-breach related complaints, Special Rapporteur's recommendations, annual reports and recommendations from the Expert Forum on Indigenous Peoples to member states, etc.
10. United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples (UNDRIP), article 33, para. 1; ILO, "Guide to Convention No. 169" pages 9–10.
11. ILO, "Guide to Convention No. 169" page 14.
12. United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples (UNDRIP), article 3. There is no explicit reference to this, in

बढाउनुमा आत्मनिर्णयको अधिकार वा साथै स्वायत्तता र स्वायत्त शासनको अभ्यास केन्द्रमा रहन्छ ।[13] C169 र UNDRIP दुवैले यस अधिकारको कार्यान्वयनको लागि अनुमति दिने प्रावधानहरू उपलब्ध गराउँदछन् जसलाई सहभागिताको अधिकार र परामर्शको अधिकार मार्फत् व्यवस्थित गरिएका छन् । यी अधिकारहरु अन्तरसम्बन्धित छन् र तिनलाई **विकास आयोजनाहरुको कार्यान्वयनका प्रक्रियामा** समेत कानूनी, प्रशासनिक तथा अन्य संस्थागत माध्यमहरुमार्फत् क्रियाशिल गराउने दायित्व सदस्य राष्ट्रहरुको हो ।[14]

उदाहरणका लागि, C169 ले आदिवासी व्यक्तिहरुको भूमिको सिमा पहिचान गर्नका लागि उनीहरुको सहभागिता र उनीहरुसँग परामर्श गर्नुपर्ने अधिकारको रक्षा गर्नुपर्ने दायित्व राज्यमाथि रहने व्यवस्था गरेको छ ।[15] आदिवासीहरुको परम्परागत रूपमा स्वामित्व भएको, भोगचलन गर्दै बस्ति बसालेको वा प्रयोग गरेको भूमिलाई कानूनी मान्यता दिनुका साथै उनीहरुको अधिकार प्रचलनका लागि उपयुक्त संयन्त्र वा प्रक्रियाहरू लागू गर्नुपर्ने दायित्व समेत राज्यको हुनेछ ।[16] तसर्थ, आदिवासीहरु प्रक्रियाको हिस्सा मात्र नभई प्रक्रियाको सार्थक परिणाममा समेत आदिवासीहरूको अधिकार रहेको छ ।[17]

FPIC यी अधिकारहरुको अभिव्यक्ति हो । यी अधिकारहरु C169 मा अन्तर्निहित रहेको भएतापनि यसलाई UNDRIP मा सु-स्पष्ट रुपमा उल्लेख गरिएको छ । यी अधिकारहरुलाई निम्न लिखित अवस्थामा अनिवार्य रुपमा लागू गर्नुपर्दछः क) स्थानान्तरण सम्बन्धी कार्यहरु,[18] ख) आदिवासी व्यक्तिहरुलाई असर पार्न सक्ने कानुनी तथा प्रशासनिक कदमहरु,[19] ग) आदिवासीहरुको भूमि, सीमाना र प्राकृतिक स्रोतहरुको उपभोग वा दोहनले प्रभावित पार्न सक्ने आयोजनाहरुको स्वीकृति ।[20] यी अधिकारहरुले प्रभावित समुदायले क्षतिपूर्ति वा अन्य लाभ-आदानप्रदानका उपायहरु स्वीकार गरेको अवस्थामा समेत, माथि उल्लेखित प्रावधानहरुले FPIC को अधिकारमा कुनै पनि अपवाद प्रदान गर्दैन । अर्को शव्दमा भन्दा माथि उल्लेखित तीन अवस्थाहरुमा FPIC अनिवार्य रूपले गरिनुपर्छ । साथै, क्षतिपूर्ति र लाभहरुले मात्र यी दायित्वहरुलाई प्रतिस्थापन गर्न सकिदैँन ।

UNDRIP ले FPIC कहिले गरिनुपर्दछ भन्ने विषयलाई स्पष्ट पारेको छ - आयोजनाको स्वीकृती हुनु अगाडी, आयोजनाले (क)प्रभावित पार्ने जमिन र भूभाग सम्बन्धी आदिवासीहरुको प्रतिनिधि संस्थाहरु मार्फत् पहिलो पटक FPIC गर्नुपर्दछ,[21] र यसलाई कम्तीमा पनि, संयुक्त राष्ट्रसंघिय मानवअधिकार परिषद्ले स्पष्ट पारेको छ कि "आदिवासी व्यक्तिहरुको आर्थिक गतिविधिहरूलाई उल्लेखनीय रूपमा बाधा पुर्‍याउने वा हस्तक्षेप गर्ने" आयोजनाहरुमा FPIC गरिनुपर्दछ ।[22] आयोजनाको प्रत्येक चरणमा वा आयोजनाको सञ्चालन र उद्देश्यमा परिवर्तन हुँदा असल अभ्यासको कदमको रुपमा FPIC लाई निरन्तर ढङ्गमा गरिनुपर्दछ ।[23] Friends of the Earth नामक एक गैर-नाफामुलक संस्थाले समुदायहरुले लामो समयदेखि विरोध गर्दै आएका केही क्षेत्र वा आयोजनाहरुबाट लगानीकर्ताहरु पूर्ण रुपमा टाढा रहनु नै असल अभ्यास हो भन्ने धारणा राखेको छ किनभने त्यस्ता विवादको अवस्थामा संवादद्वारा कसैको अडान परिवर्तन हुने सम्भावना न्यून हुन्छ ।[24]

FPIC ले आदिवासी व्यक्तिहरु सरोकारवाला मात्र नभई स्वयं अधिकारवाला समेत भएकाले यी समुदायलाई परामर्श प्रक्रियामा मञ्जुरी प्राप्त गर्ने माध्यममा मात्र सीमित गर्न नमिल्ने र आदिवासी जनजातिहरूको उत्तम हितका सम्बन्धमा निर्णय लिनका लागि सँधै राज्यमा निर्भर हुनुहुदैँन भनी स्पष्ट पर्दछ ।[25] यस व्याख्यालाई मान्यता दिंदै अन्तर्राष्ट्रिय तहमा गरिएका उत्तम अभ्यासहरुको रूपमा आदिवासी व्यक्तिहरुले स्थापित गरेका र समुदायले रुचाएका बिकासका ढाँचाहरुको विवरण प्रदान गरेका, कोसगँ परामर्श गर्ने, कसले, कसरी र कुन सहभागिता र परामर्शको प्रकृयाद्वारा प्रतिनिधित्व गर्ने विषयमा स्पष्टीकरण उल्लेख गरेका थप आदिवासी प्रोटोकलहरु[26], तयार गरिएको छ । विभिन्न अवस्थाहरुमा उनीहरुको विकासको अवधारणा

---

the International Labour Organization Convention No. 169 concerning Indigenous and Tribal Peoples in Independent Countries (ILO C169).

13. UNDRIP, article 4. There is no explicit reference to this, in the ILO C169, but it is understood.

14. UNDRIP, article 3. The UNDRIP clearly links this act of deciding upon development priorities to the right to self-determination: "Indigenous Peoples have the right to self determination. By virtue of that right they freely determine their political status and freely pursue their economic, social and cultural development."

15. See, ILO C169, articles 2, 33, read together, on the government's obligation towards promotion, protection and respect through coordinated and systematic actions.

16. UNDRIP, articles 26 and 27.

17. ILO, "Guide to Convention No. 169" page 26.

18. UNDRIP, article 10.

19. UNDRIP, article 19.

20. UNDRIP, article 32.

21. UNDRIP, article 32.

22. Friends of the Earth, US, "Protecting Biodiversity from Harmful Financing: No Go Areas for the International Banking Sector," Briefing Paper no. 7, August 2023, page 6, accessed March 5, 2025, *https://foe.org/wp-content/uploads/2023/08/08_07_FoE_nogoareas_paper7.pdf*.

23. Friends of the Earth, "Protecting Biodiversity Briefing Paper no. 7", page 5.

24. Friends of the Earth, "Protecting Biodiversity Briefing Paper no. 7", page 18.

25. "Indigenous Peoples' Territories, Resources Still Being Seized, Exploited, Despite International Standards Guaranteeing Their Rights, Speakers Tell Permanent Forum," United Nations Press Release HR 5468, April 26, 2022, accessed March 5, 2025, *https://press.un.org/en/2022/hr5468.doc.html*.

26. For an example of a community-led Indigenous Protocol, see "Free, Prior, and Informed Consent Protocol," by Communities Affected by the EIB-Funded 220 kV Marsyangdi Corridor in Nepal, FPIC and Rights Forum, October 8, 2020, accessed March 5,

राज्यको राष्ट्रिय कार्ययोजना भन्दा आधारभूत रुपमा फरक हुन सक्दछ ।[27] यस्तो अवस्थाहरुमा अन्तर्राष्ट्रिय कानून बमोजिम राज्यले आदिवासी समूहको अवधारणालाई सम्मान गर्दै सोही अनुरुप सहकार्य गर्नुपर्दछ ।

2. लगानीकर्ता सम्बन्धी मापदण्डहरू

विकासमा लगानी गर्नेहरु मध्ये विश्व बैंकको वातावरणीय र सामाजिक मापदण्ड ७ (Environmental and Social Standard - ESS 7) को पहिलो प्रयास भनेको सांस्कृतिक रुपमा उपयुक्त रहेका आयोजनाहरुमा आदिवासी व्यक्तिको पहिचान, परामर्श र सहभागिताको व्यवस्था गर्दछ र न्यूनिकरणको श्रेणीबद्द प्रणालीको अनुसरण गरी समग्र हानीहरुलाई रोक्नु हो । माथि उल्लिखित प्रक्रिया सम्भव नभएमा मात्र यसले रोकथाम र त्यसपछि न्यूनीकरण र अन्त्यमा क्षतिपूर्तिको उपाय अपनाउँदछ। यसलाई स्पष्ट पार्नका लागि हामीले विश्व बैंकको मापदण्डलाई उदाहरणको रुपमा लिन्छौँ किनकि यस्ता सुरक्षात्मक उपायहरु स्थापना गर्ने अग्रणी संस्थाको रुपमा विश्व बैंक रहँदै आएको छ, र सन् २००६ मा विश्व बैंकको मापदण्डको पहिलो समीक्षा सम्पन्न भएपछि अन्य धेरै MDBहरुले पनि प्रतिष्ठागत र कानूनी कारणले गर्दा, ऋण दिने विभिन्न संस्थाहरुबीच नीति समायोजन र समन्वयका लागि विश्व बैंकले जस्तै समान प्रकारका मापदण्डहरु अपनाएका छन् ।[28]

ESS 7 ले आदिवासी व्यक्तिहरुलाई कुनै प्रकारले प्रभावित पार्ने सम्पूर्ण आयोजनाहरुमा "परामर्श" र "सहभागिता" हुनुपर्ने सम्बन्धित सामान्य प्रावधानहरुका अतिरिक्त स्वतन्त्र, अग्रिम जानकारी सहितको मञ्जुरी (FPIC) अनिवार्य[29] हुने अन्य तीनवटा परिस्थितिहरु उल्लेख गरेको छः क) आयोजनाले परम्परागत स्वामित्वमा रहेको वा परम्परागत प्रयोगमा रहेको जमीन वा प्राकृतिक स्रोतमा असर पार्ने भएमा, ख) आयोजनाका कारण उनीहरुलाई ती जमीन वा प्राकृतिक स्रोतबाट स्थानान्तरण गरिनु पर्ने भएमा, वा, ग) आयोजनाले उनीहरुको भौतिक सांस्कृतिक सम्पदा, सांस्कृतिक वा अध्यात्मिक पहिचानमा प्रभाव पार्ने भएमा ।[30] कुनै असर सकारात्मक छ वा नकारात्मक छ अथवा खास महत्वपूर्ण छैन भन्ने कारणमा मात्र FPIC निर्भर हुदैँन भनी निर्देशनात्मक टिप्पणीले स्पष्ट पारेको छ। असरको महत्व केवल न्यूनीकरण उपायहरु र योजना विकास गर्न सान्दर्भिक हुन्छ ।[31]

यहाँ हामी आदिवासी जनजातिहरूलाई प्रभावित गर्ने सबै आयोजनाहरुमा अन्तर्राष्ट्रिय कानुन अनुरुप स्वतन्त्र, अग्रिम जानकारी सहितको मञ्जुरी (FPIC) लाई लागू गर्न लगानीकर्ताका मापदण्डहरु बमोजिमको स्तरमा पुग्न नसकेको कुरालाई स्वीकार गर्दछौँ । उदाहरणका लागि, एसियाली विकास बैंक (ADB) को मापदण्डहरुमा केहि निश्चित परिस्थितिहरुमा वृहत समुदायिक समर्थनको सहमति प्रदर्शन गर्ने कुरालाई अनिवार्य गरेको छ, जुन निम्नाननुसार छन्: क) यदि आयोजनाले समुदायको भौतिक स्थानान्तरण गर्दछ भने, ख) समुदायको सांस्कृतिक स्रोत वा ज्ञानको व्यावसायिक विकासको प्रस्ताव गर्छ भने, वा, ग) FPIC नगरी आदिवासी जनजातिको पहिचानसगँ प्रत्यक्ष रुपमा जोडिएको जीविकोपार्जन, सांस्कृतिक तथा आध्यात्मिक प्रयोगमा प्रभाव पार्ने जमीनमा रहेका प्राकृतिक स्रोतहरुको व्यवसायिक विकास ।[32] हाल प्रस्तावित वातावरणीय तथा सामाजिक मापदण्डहरुले स्पष्ट रुपमा स्वतन्त्र, अग्रिम जानकारी सहितको मञ्जुरी (FPIC) को बारेमा उल्लेख गरेतापनि यो आवश्यक पर्ने परिस्थितीहरु विश्व बैंकको ESS 7[33] सगँ मिल्दोजुल्दो रहेको छ। अर्थात, यी मापदण्डहरु अझै पनि अन्तर्राष्ट्रिय कानुनसगँ पूर्ण रुपमा मेल खाँदैनन् ।

तथापि, यी मापदण्डहरुले केही आयोजनाहरुका लागि स्पष्ट मञ्जुरीलाई आदर्शको रुपमा स्थापित गर्दछन् र अतिरिक्त रुपमा यी मापदण्डहरुले यसलाई सामुदायिक परामर्श, सहभागिता र सार्वजनिकीकरणबाट अलग गर्दछन् ।[34] विश्व बैंकले[35] जस्तै ADB ले समेत स्वतन्त्र, अग्रिम जानकारी सहितको मञ्जुरी (FPIC) आवश्यक पर्ने आयोजना वा आयोजनाका केहि पक्षहरुलाई ऋणीले प्रदर्शन गर्न नसकेमा र त्यसलाई बैंकले सुनिश्चित गर्न नसकेको अवस्थामा त्यस्ता आयोजनाहरु नगर्ने नगर्ने प्रतिबद्धता गरेको छ ।[36]

आयोजनाका क्षेत्रमा अन्य समुदायहरुको उपस्थितिले आदिवासी व्यक्तिहरुलाई स्वतन्त्र, अग्रिम जानकारी सहितको मञ्जुरी (FPIC)

2025, *https://www.accountabilitycounsel.org/wp-content/uploads/2020/10/fpic-protocol_final.pdf*.

27. Permanent Forum on Indigenous Issues, "International Expert Group Meeting on the Theme 'Indigenous Peoples, Business, Autonomy and the Human Rights Principles of Due Diligence, Including Free, Prior and Informed Consent': Note by the Secretariat," April 25 – May 6, 2022, page 4, accessed March 5, 2025, *https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N22/247/93/PDF/N2224793.pdf?OpenElement*.
28. "Comparative Review of MDB Safeguard Systems," World Bank Consultations, May 2015, accessed March 5, 2025, *https://consultations.worldbank.org/content/dam/sites/consultations/doc/migration/mdb_safeguard_comparison_main_report_and_annexes_may_2015.pdf*.
29. See "Guidance Note for Borrowers: Environmental and Social Standard 7 (ESS7)," World Bank, June 2018, para. 25(b), accessed March 5, 2025, *https://pubdocs.worldbank.org/en/972151530217132480/ESF-GN7-June-2018.pdf*.
30. World Bank, "Guidance Note, ESS 7", para. 24.
31. World Bank, "Guidance Note, ESS 7", pages 3 and 5, Guidance Note 12.1.
32. ADB, "Safeguard Policy Statement," June 2009, paras. 33 and 55.
33. ADB,"Revised Environmental and Social Framework," October 2023, ESS 7.
34. ADB, "Safeguard Policy Statement," June 2009, para 55.
35. World Bank, "Guidance Note ESS7", para. 27.
36. ADB, "Safeguard Policy Statement," June 2009, para. 55.

सम्बन्धी अधिकार दाबी गर्नबाट बिमुख पार्न सक्दैन ।[37] ESS 7 ले FPIC प्रति दायित्वको पूर्वाधार भनेकै सम्बन्धित भूमि / स्रोतसगँ रहेको सामूहिक सम्बन्ध र सो समुदायको विशिष्ट पहिचान हो भनी स्पष्ट रुपमा उल्लेख गर्दछ ।[38]

FPIC को हिस्साको रुपमा आयोजना कार्यान्वयन वा लगानीका लागि जिम्मेवार पक्षहरुले अनिवार्य आयोजनाको प्रकृति, कार्यान्वयन गर्ने संस्थाहरु, वित्तीय स्रोत[39], आयोजना सम्बन्धित प्रभाव र जोखिमहरु जस्ता आयोजनाबारे जानकारीलाई अर्थपूर्ण रुपमा प्रवाह गर्नुपर्दछ । यस्ता जानकारीलाई लैंगिक आधारमा वर्गीकरण गर्नुका साथै तीनले फरक फरक उप-समूहहरुलाई कसरी प्रभाव पार्दछ, तीनले कसरी आयोजनाबाट प्रभावित व्यक्तिहरु (Project Affected Peoples - PAPs) का पक्षमा रोकथाम, असर न्यूनीकरण र क्षतिपूर्ति प्रदान गर्दछन् भन्ने बारेमा जानकारी दिनुपर्दछ ।[40] आयोजना कार्यान्वयनका कुनै पनि चरणमा आउन सक्ने उजुरीको सम्बोधनलाई मध्यनजर गर्दै गुनासो व्यवस्थापन संयन्त्र भएमा सोबारे समेत जानकारी दिनुपर्दछ । त्यस्ता जानकारीहरु प्रभावित समुदायले बुझ्ने भाषामा र सांस्कृतिक रुपमा उपयुक्त हुने गरि प्रवाह गर्नुपर्दछ ।

विश्व बैंकको ESS 7 सम्बन्धी मार्गदर्शन टिप्पणीले FPIC प्रक्रियागत मात्र नभएर सारभूत पनि हो भन्ने स्पष्ट पार्दै ऋणीले आयोजनाको डिजाइन, कार्यान्वयन व्यवस्था, अपेक्षित परिणामहरु र जोखिमहरुबारे वार्तामा सहभागी हुनुपर्ने आवश्यकताई स्पष्ट पार्दछ। FPIC ले आयोजनाको योजनामा परिवर्तन र संशोधन समेतको सम्भावना हुन सक्न् कुरा मार्गदर्शनमा उल्लेख गरिएको छ ।[41] यसले FPIC प्रयोजनका लागि ऋणीले कोसगँ सहभागी हुनुपर्दछः यस अन्तर्गत वैधानिकता प्रदान गरेको अधिकारीका रुपमा आदिवासी व्यक्तिहरुका तर्फबाट प्रतिनिधित्व गर्नका लागि बहुमत समुदायले मान्यता दिएका अधिकारी पर्दछन् । ***यसको अर्थ आदिवासी व्यक्तिहरूको हितलाई वैधानिक रूपमा प्रतिनिधित्व नगर्ने सरकारी निकायहरू वा जननिर्वाचित प्रतिनिधिहरूबाट FPIC हासिल गर्नु हुँदैन ।***

3. नेपालको सन्दर्भ र राष्ट्रिय मापदण्डहरू

नेपालले सन् २००७ मा C169 लाई अनुमोदन र UNDRIP को पक्षमा मतदान गर्दै संयुक्त राष्ट्रसंघ महासभामा सन् २००७ मा यसलाई अंगिकार गरेको थियो। नेपाल नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धी (ICCPR), आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धी (ICESCR), तथा जातीय भेदभाव उन्मूलनसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धी (ICERD) जस्ता नागरिक, राजनीतिक, सामाजिक र आर्थिक अधिकार सम्बन्धी महासन्धीहरुको पक्ष राष्ट्रका रुपमा समेत रहेको छ। नेपालको कुल जनसंख्यामा[42] आदिवासी व्यक्तिहरुको प्रतिनिधित्व करिव ३६% रहेको अनुमान गरिएतापनि आदिवासी व्यक्तिहरुको भूमि, वन र प्राकृतिक स्रोतहरुमा भेदभाव, बहिष्करण, उपनिवेशीकरण र निष्काशनको ईतिहास रहेको छ ।[43]

नेपालको संविधान राज्यको मूल कानुन हो जुन जनतामा निहित सार्वभौमिकता, स्वायत्तता, समानुपातिक समावेशिता र सहभागिताका सिद्दान्तमा आधारित भई आर्थिक समानता, समृद्धि र सामाजिक न्याय प्राप्त गर्नेतर्फ उन्मुख रहन्छ । संविधानको धारा ५१ (ख)(३) ले C169 र UNDRIP जस्ता नेपाल पक्ष राष्ट्र रहेको आदिवासी जनजातिहरुसँग प्रत्यक्ष रुपमा सान्दर्भिक रहेका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि तथा सम्झौताहरु कार्यान्वयन गर्ने प्रतिबद्धता जनाएको छ । त्यसैगरी धारा ५१ (ञ)(८) ले आदिवासी जनजातिहरूको आत्मसम्मान र पहिचानको अधिकारलाईजस्ता अधिकारहरुको रक्षा गर्ने प्रतिवद्दता जनाउनुका साथै उनीहरुको चासो रहने विषयको बारेमा निर्णय प्रक्रियामा सहभागितालाई सुनिश्चित गर्दछ । यसले लाभको बाँडफाँड र परम्परागत ज्ञान र सँस्कृतिको रक्षाका सम्बन्धमा समेत विशेष व्यवस्थाको परिकल्पना गरेको छ। तथापी, नेपालले C169 र UNDRIP सहित यी संवैधानिक प्रतिबद्धताहरु कार्यान्वयन गर्ने कानूनी व्यवस्था निर्माण गर्न सकेको छैन ।

37. The Permanent Forum and the UN Special Rapporteur on the Rights of Indigenous Peoples has also clarified, that the term "Indigenous Peoples" should be avoided being used simultaneously with local communities, minorities, or other vulnerable groups, so as to undermine their status and entitlement to special protections. See, Friends of the Earth, "Protecting Biodiversity Briefing Paper no. 7", footnote 34.
38. World Bank, "Guidance Note, ESS 7", page 4.
39. Friends of the Earth, "Protecting Biodiversity Briefing Paper no. 7", page 10. These details could include for example, the track record of these financiers, whether and what legal actions and allegations have previously been brought / levelled against them, etc.
40. Friends of the Earth, "Protecting Biodiversity Briefing Paper no. 7", pages 9-10.
41. World Bank, "Guidance Note, ESS 7", paras. 25.3, 25.5
42. International Work Group for Indigenous Affairs (IWGIA), "Indigenous World 2023: Nepal," accessed March 5, 2025, *https://www.iwgia.org/en/nepal/5129-iw-2023-nepal.html*.
43. For instance, The Private Forest Nationalization Act 1957 where administration of forests was handed over to the state, composed primarily of Brahmins and Chhetris. See, "Nepal," Minority Rights Group International, accessed March 5, 2025, *https://minorityrights.org/country/nepal/*. In 1964, Nepal's Janjatis were deprived of their collective rights to land and natural resources, and the Supreme Court also held the use of indigenous languages in local administration as unconstitutional, instead affirming the state policy of one dress, one religion, and one language, see James Anaya, "Report by the Special Rapporteur on the Situation of Human Rights and Fundamental Freedoms of Indigenous People: Addendum on Report on the Situation of Indigenous Peoples in Nepal," July 20, 2009, accessed March 5, 2025, *https://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/12session/A-HRC-12-34-Add3_E.pdf*.

नेपालमा आदिवासी जनजातिहरूको[44] उपस्थितिलाई स्वीकार गर्ने कानूनहरु रहेतापनि ती कानुनहरु मुख्यतः यी कानूनहरू आत्मनिर्णय को विशिष्ट अधिकार र दायित्वहरुजस्ता आधारभूत अधिकारको सुनिश्चितता गर्न पर्याप्त छैनन् । समुदायहरुलाई आफ्नो भूमी, सीमा र प्राकृतिक स्रोतउपरको परम्परागत,परामर्श र सहभागिताको अधिकार, प्रतिनिधित्वको अधिकारका रुपमा प्रकट हुने यी अधिकारहरु या त स्पष्ट रूपमा प्रदान गरिएको छैन, वा सञ्चालन / कार्यान्वयन गरिएको छैन । सरकारी संयन्त्रभित्र आदिवासी जनजातिहरूको प्रतिनिधित्व लामो समयदेखि राजनीतिक दल[45] मार्फत् सीमित हुदैँ आएकाले समेत वास्तवमा नै आदिवासी जनजातिहरूका लागि वकालत गर्ने क्षमता संकुचित भएको छ ।

आदिवासी जनजातिहरूले रिट निवेदन र न्यायिक पुनरावलोकन[46] मार्फत् आफ्नो सूचना पाउने, सहभागिता, प्रतिनिधित्व र लाभ बाडँफाडँका अधिकारहरुको उपभोग गर्ने सफल प्रयासहरु भएका उदाहरणहरु भएतापनि तीनले राष्ट्रिय कानूनको अपर्याप्ततालाई पूर्ति गर्न सक्दैन भने तीनले FPIC सञ्चालनका लागि माग गर्न पाउने अधिकारलाई थप संकुचित बनाउँदछ ।

उदाहरणका लागि, जमीनमाथिको सामूहिक स्वामित्व वा हकलाई पहिचान नगर्नु अझै पनि एउटा समस्याका रुपमा रहेको छ । स्थानीय सरकारलाई मात्र सार्वजनिक, सरकारी र समुदायिक सम्पत्तिको[47] अभिलेख राख्न पाउने अख्तियारी रहेकाले समुदायको अधिकारलाई राज्यको स्वविवेकमा छोडिएको छ । त्यस्तो पहिचानको अभावका कारण संघीय सरकारले परम्परागत रुपमा भूमि ओगटेर वा उपयोग गरेर बसिरहेका समुदायहरुलाई “अतिक्रमणकारी” वा “सुकुम्बासी” को रुपमा चित्रित गर्दै तीनको स्वतन्त्र, अग्रिम जानकारी सहितको मञ्जुरी (FPIC) को अधिकारलाई ईन्कार गर्न सक्दछन् । राज्यले अक्सर प्रयोग गर्ने अर्को विषय भनेको समुदायको मञ्जुरी दिने वा क्षतिपूर्ति प्रदान गर्ने दायित्वबाट पन्छिनका लागि अपवादात्मक व्यवस्थाको प्रयोग गर्नु पनि हुन सक्दछ ।[48]

अर्को शव्दमा भन्नुपर्दा यदि लगानीकर्ताहरुलाई आदिवासी व्यक्तिहरुका जमीन, सीमाना एवं स्रोतहरुलाई प्रभावित गर्ने वा निर्माण हुने सबै आयोजनाहरुमा FPIC सञ्चालन गर्ने आफ्नो सुरक्षात्मक प्रतिवद्दताको पालना गर्नुपर्ने भएमा राष्ट्रिय कानुन र नियममा मात्र निर्भर हुनु हुदैँन।

नेपाल सरकारले सन् २०१६ मा एक उर्जा योजना समेत ल्याएको थियो जस अन्तर्गत नीजि व्यवसायीहरुलाई थप सहुलियत दिने गरी आयोजना विकास गर्ने पक्षहरूले तयार पार्नुपर्ने वातावरणीय प्रभाव मूल्यांकन (EIA) र सामाजिक प्रभाव मूल्यांकन (SIA) वा आयोजनाका लागि अधिग्रहण गरिएको जमिनको सट्टा समान क्षेत्रफलको जमिन उपलब्ध गराउने दायित्वजस्ता परिस्थितिहरुलाई सीमित गरिएको थियो। यसको असर सूचनाको सार्वजनिकीकरण वा आदिवासी समुदायहरुको अधिकारमा पर्न सक्दछ जसले उनीहरुको मञ्जुरीमा प्रत्यक्ष प्रभाव पर्दछ ।[49]

44. Under the National Foundation for Development of Indigenous Nationalities (NFDIN) Act, 2002, Nepal identified 59 groups as being “indigenous” although several sub-groups claim to be distinct enough to be recognised as a separate group.

45. For example, NFDIN is a semi-autonomous body with its council having indigenous and government representatives. See, “National Foundation for Development of Indigenous Nationalities Ineffective Due to Politicization,” Indigenous Voice, May 22, 2020, accessed March 5, 2025, *https://english.indigenousvoice.com/news/national-foundation-for-development-of-indigenous-nationalities-ineffective-due-to-politicization*. For a comprehensive history of the politics of indigenous participation and representation during constitutional drafting periods, see, “Constitutional Politics and Indigenous Peoples in Nepal,” International Work Group for Indigenous Affairs (IWGIA), accessed March 5, 2025, page 5, *https://www.iwgia.org/images/publications/0686_Constitutional_Politics_and_Indigenous_Peoples_in_Nepal.pdf*. These had direct implications on how Indigenous Peoples rights were diluted from traditional ownership, and customary use and occupation, to mere “access” rights. See also, James Anaya, “Letter on the Alleged Exclusion of Indigenous Peoples’ Freely Chosen Representatives from the Process of Developing Nepal’s New Constitution,” A/HRC/15/37/Add.1, September 15, 2010.

46. There have been some successful cases of using constitutional guarantees on other fundamental rights, such as the right to property, or to information, in an instrumental manner, towards their rights claiming processes (for e.g., disclosure of financing agreements, or obligation to provide compensation for land acquisition). See, “As They Like It,” The Record, accessed March 5, 2025, *https://www.recordnepal.com/as-they-like-it*.

47. Local Government Conduct Act, 2017 vests this “right” upon the local governments.

48. See, Constitution of Nepal, article 25(4) providing “reforms” to environment, urban development, or agricultural modernisation, as exceptions to additionally showing public interest in land acquisition.

49. These were directly influenced by the Ministry of Energy launched National Energy Crisis Reduction and Electricity Development Decade Concept Paper, 2016, followed by an Action Plan. See, “Hydro boom sparks violent conflicts in Nepal”, Danwatch, October, 27 2016, *https://danwatch.dk/en/hydro-boom-sparks-violent-conflicts-in-nepal/*.

ख. कार्यान्वयनमा FPIC:

> ***"FPIC को सम्बन्धमाः के फेरी FPIC गर्न सम्भव छ? उनीहरू (समुदाय) लाई यसबारे पहिला जानकारी थिएन, अब, नीजि कम्पनी वा बैंक कसले F FPIC गर्नुपर्दछ?"***
>
> ***"अमी भूमिपुत्र, अमी आदिवासी (म यस भूमीको सन्तान हुँ, म आदिवासी हुँ)......जबसम्म आयोजनाले समुदायको समस्या समाधान गर्दैन, तबसम्म उनीहरुले समुदायका सदस्यहरुको जीविकोपार्जन र अस्तित्व सुनिश्चित गर्न सक्दैनन्। हामीलाई त्यहाँ कुनै पनि आयोजनाको आवश्यकता छैन। समुदायले आयोजनाको शेयर पाउनुपर्दछ भने कम्पनीले लाभ बाडँफाडँ गर्नुपर्दछ। हामीलाई उचित क्षतिपूर्ति र जीविकोपार्जनको सुनिश्चितता चाहिन्छ।"***
>
> *–– अपर अरुण आयोजनाबाट प्रभावित समुदायका नेता* [50]

यस खण्डले नेपाल विद्युत प्राधिकरणद्वारा कार्यान्वयन वा नियमन गरिएका चारवटा जलविद्युत आयोजनाहरुः लिखु आयोजना, UT-1 आयोजना, तनँहु आयोजना र अपर अरुण आयोजनामा[51] दोहोरिएका प्रवृत्तिहरूको पहिचान गरेको छ। प्रतिवेदनको यस खण्डले त्यस्ता प्रवृत्तिहरूलाई राज्य, आयोजना सञ्चालन वा कार्यान्वयन गर्ने निकाय र लगानीकर्ता जस्ता बढि सम्बन्धित रहेका पक्षहरु अनुसार विभाजन गर्दछ। लिखु आयोजना MDB को लगानीमा सञ्चालित आयोजना नभएतापनि यसलाई NEA द्वारा कार्यान्वयन र नियमन भइरहेको आयोजना भएको र उक्त आयोजनाले FPIC तथा आदिवासी व्यक्तिहरुको अधिकारहरूप्रति समान अर्थात सम्मानको कमी दर्शाएको छ जुन सम्बन्धित MDBs सँगको वित्तीय सम्झौताको कारण उच्चतम मापदण्डहरूप्रति प्रतिबद्धता व्यक्त गरेको थियो।

1. राज्यका समस्याग्रस्त प्रवृत्तिः

आदिवासी भूमीको कानुनी पहिचान नभएको अवस्थामा FPIC प्रति ईन्कारी

अन्तर्राष्ट्रिय कानुन र विधिशास्त्र अनुसार FPIC को सुरुवात गर्नका लागि जमीनलाई कानुनी रुपमा पहिचान उपलब्ध गराउनुपर्ने वा राज्यद्वारा नामाङ्कन गरिनु आवश्यक नपर्ने भएतापनि आदिवासी जनजातीहरूले परम्परागत रुपमा स्वामित्व, उपयोग वा अधिग्रहण गरेका भूमीलाई पहिचान नगरिनुले FPIC प्रक्रियालाई जोखिममा पारेको छ। औपचारिक कानूनी स्विकार्यता भए-नभएपनि आदिवासी जनजातीको परम्परागत भूमीका लागि FPIC को अधिकार हुन्छ। उदाहरणका लागिः UT-1 आयोजनाको कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवारी पाएको निजी कम्पनीले FPIC को प्रक्रिया सरकारलाई सुम्पिएको थियो जहाँ सरकारले त्यस समुदायको जमीनलाई "सरकारी वन" का रुपमा सहज ढङ्गबाट अधिग्रहण गरेको थियो।[52] राज्यले आयोजनालाई "विकास"को केन्द्रबिन्दुको रुपमा चित्रण गर्दा अधिग्रहण थप सहज बन्दछ।

2. आयोजना सञ्चालक / निर्माण व्यवसायीहरुबाट प्रदर्शित समस्याग्रस्त प्रविृत्तिः

FPIC लाई फगत परामर्शको प्रक्रियाका रुपमा सीमित गरिनु

आयोजना सञ्चालकका साथसाथै MDBs का लगानीकर्ताहरुले समेत FPIC लाई मञ्जुरीका रुपमा बुझेका छैनन्।[53] बरु यसलाई सामान्य परामर्शको प्रक्रिया र कतिपय अवस्थामा केवल जानकारी दिने-लिने माध्यमका रुपमा संकुचित गरिएको छ। उदाहरणका लागि, लिखु आयोजनामा आयोजना सञ्चालकहरूले केवल सीमित जानकारी दिने एक कार्यक्रम गरेका थिए।[54]

50. While the World Bank is leading the financial agreement, other banks have also come to a co-financing plan, including the EIB, ADB, OPEC Fund, and JICA.
51. See Annex for the projects' descriptions.
52. For example, in the Upper Trishuli-1 Project, the company relegated this work to the Government who appropriated "government forest lands". Rai, "Free Prior Informed Consent of the Tamang Indigenous People", pages 2 and 6.
53. Even the expert consultant engaged in the case of the UT-1 Project, for example the International Hydropower Alliance describes FPIC as "give and take".
54. Sunuwar Welfare Society (SWS) and Lawyers' Association for Human Rights of Nepalese Indigenous Peoples (LAHURNIP), "Hydropower Development and Right to Free, Prior and Informed Consent (FPIC) of Indigenous Peoples: Study Report on Likhu-4 Hydropower Project and Koĩts Indigenous Peoples' Rights, Nepal," accessed March 5, 2025, *https://data.opendevelopmentmekong.net/dataset/f5ab7d0e-e60d-4396-b2fd-c37d04d2768a/resource/c430b948-416f-434e-917c-9783d2722ef3/download/hydropower-development-and-right*. The only obligation that the project implementers appeared to have fulfilled in this case, on a thorough perusal of the report, is provision of information, which also was severely limited and wanting.

FPIC प्रक्रियाका लागि विद्यमान आदिवासीको प्रतिनिधित्वलाई उपयोग गर्न नसक्नु

MDBs वा तिनका ऋणीहरुले FPIC प्रक्रिया गरेको दाबी गरिरहँदा त्यस्ता प्रयासहरु सामान्यतः विद्यमान आदिवासीहरुको प्रतिनिधिहरुभन्दा पनि राज्यका निकायहरु वा तदर्थ निकायहरु मार्फत गरिन्छ। उदाहरणका लागि, International Finance Corporation (IFC) ले लगानी गरेको UT-1 आयोजनामा एक तदर्थ आदिवासी जनजाती परिषद् गठन गरिएको थियो ।[55] लिखु आयोजनामा केन्द्रिय सरकार र स्थानियबासीबीच सहजकर्ताको काम गर्ने गाउँ विकास समिति मार्फत् 'मञ्जुरी' लिईएको थियो ।[56] यस्ता हरेक परिदृश्यहरुले सहमति दिने र परामर्श प्रक्रियामा विद्यमान आदिवासी शासनका संरचनाहरू र नेताहरूको अख्तियारीलाई कमजोर बनाउँछ ।

मूल्याङ्कन र अध्ययनहरूको दायरा तथा निष्कर्षलाई जानीबुझी सीमित गर्नु वा गलत रुपमा प्रस्तुत गर्नु

मञ्जुरी सम्बन्धी दायित्वबाट उम्किनका लागि "आयोजनाबाट प्रभावित जनसमुदाय (PAPs)" को परिधिलाई अक्सर सीमित गरिनुकासाथै सोको गलत प्रचार गर्ने गरिन्छ । उदाहरणका लागि, अपर त्रिशूली-१ आयोजनामा भौतिक रुपमा विस्थापित व्यक्तिहरुलाई मात्र "प्रभावित" मानिनुका साथै आयोजना कार्यान्वयनकर्ताहरुले भौगोलिक प्रभावलाई अन्य आयोजनाहरुसँग तुलना गर्दै सो बारे गर्व गरेका थिए । तर, यसले कामदारको आवास, पावर स्टेशन, पहुँच मार्ग, टनेलिङ, र प्रसारण लाइन आदिजस्ता सहायक संरचना निर्माणका कारणबाट भौतिक रुपमा विस्थापित भएका व्यक्तिहरुलाई बेवास्ता गरेको छ । यसले आयोजनाको जीविकोपार्जन वा सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारमा प्रभाव पारेका व्यक्तिहरुलाई समेत बाहिर राखेको छ जसमा सामूहिक स्रोतहरू, जस्तै पानी, चरन क्षेत्र, र जङ्गलको उपयोग र विनियोजन पर्दछन् ।[57]

> *"(लिखु आयोजना)बाट हुने भौतिक प्रभावहरू हाम्रो सम्पदा, पहिचान र मौलिकतामाथि पार्ने प्रभावको तुलनामा केही होइन। भौतिक प्रभावका कारण पीडितको संख्याले खासै महत्व राख्दैन तर लिखु नदी सबै सुनुवार समुदायहरुको उद्गम स्थल हो। यो हाम्रा लागि यो विश्वासको केन्द्र हो। यो हाम्रो पवित्र स्थल हो। (लिखु नदी) हाम्रो पुर्ख्यौंली नदी हो र हाम्रो संस्कृति र समाज यसमा निर्भर रहेको छ ।"*
>
> *—- Community leader of the peoples affected by the Likhu Project*

55. International Hydropower Association, "Achieving Indigenous Consent for Hydropower in Nepal," May 7, 2020, accessed March 5, 2025, *https://www.hydropower.org/news/achieving-indigenous-people-e2-80-99s-consent-for-hydropower-in-nepal*.

56. Anonymous, community leader of Sunuwar Sewa Samaj affected in the Likhu Project; Study Report on Likhu-4 Hydropower Project, page 6; "Hydroelectric Development Violates Human Rights", Cultural Survival, January 12, 2022, *https://www.culturalsurvival.org/news/hydroelectric-development-violates-human-rights-nepals-likhu-river*.

57. See, Kendyl Salcito, "FPIC at the IFC: How Performance Standard 7 Could Better Protect Indigenous Peoples and Uphold Human Rights" (Nomogaia, October 2020) page 10. "In Nepal, documentation for the Kabeli Dam identified four cultural resources that would be affected by the dam but never identified the cultural significance allocated to water bodies. Rather than consider the identified cultural resources relevant for FPIC determination, project documentation bypassed FPIC based solely on the resettlement criterion, arguing that too few indigenous peoples would be relocated to merit FPIC. To quote: "There are 13 households that will lose land as a result of the project. Of these households, only one is Limbu and it is expected to loss (sic) only 1.8 percent of its total land holdings. That cultural resources not belonging to a specific household would be impacted did not factor into this determination." See also, Rai, "Free Prior Informed Consent of the Tamang Indigenous People", pages 17-18; Study Report on Likhu-4 Hydropower Project, page 12.

त्यसैगरी, आयोजनाका निर्माणकर्ताहरुले आयोजनाको क्षेत्रमा आदिवासीहरु मात्र नभई गैर-आदिवासी समूहहरू पनि रहेका वा आदिवासी समूहहरू अन्य समुदायहरू बजार पहुँच वा समान गरिबीको स्तरमा रहेका कारण समायोजना भईसकेको तर्क गर्दै FPIC सञ्चालन गर्नका लागि सोझै अस्वीकार गरेका छन्। उक्त अपुष्ट आधार लिदैँ आयोजनका निर्माणकर्ताहरुले FPIC सञ्चालन गर्ने कुनै पनि दायित्वबाट पन्छिएका छन्। यसको अर्थ निर्माणकर्ताहरुले FPIC सञ्चालन गर्ने दायित्व आफ्नो नभएको तर्क गर्ने गर्दछन।[58] यस प्रतिवेदनका चारवटा घटना अध्ययनभित्र नपर्ने काबेली जलविद्युत् आयोजनाका निर्माणकर्ताले आदिवासी व्यक्तिहरुको स्वामित्वमा रहेका जग्गाहरूको सङ्ख्या अत्यन्त न्यून रहेकाले कुनै पनि सांस्कृतिक मूल्यांकन गर्न कुनै दायित्व नभएको दाबी गरेका थिए। उनीहरुले सोही कारण देखाउँदै कुनै पनि आदिवासी जनसंख्या योजना (IPP) वा आदिवासी जनसंख्या योजना रूपरेखा (IPPF) बनाउनुपर्ने दायित्व नभएको समेत दाबी गरेका थिए।[59] आयोजना विकासकर्ताहरूले FPIC सञ्चालन गर्न स्पष्ट रूपमा अस्वीकार नगरेतापनि उनीहरुले FPIC भन्दा अगाडी गर्नुपर्ने आवश्यक सामाजिक-सांस्कृतिक प्रभावको मूल्याङ्कन नगर्नुका साथै आयोजनाबाट उत्पन्न हुने प्रभावलाई न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनका लागि आवश्यक उपायहरू अवलम्बन गरेका छैनन्। यसबाट उनीहरुले आदिवासी व्यक्तिहरूलाई प्रभाव पार्ने आयोजनाहरुको न्यायसंगत र समावेशी पक्षलाई सुनिश्चित गर्न सकेका छैनन्। आयोजनाले आदिवासी जनसमुदायहरूलाई कसरी प्रभाव पार्न सक्छ भनी पहिचान गर्नका लागि मूल्याङ्कन नगरी वा उनीहरूलाई प्रभाव पार्ने आयोजनाहरुमा उनीहरुलाई समावेश गर्न एवं लाभको बाँडफाँडलाई पहिले नै स्थापित नगर्नाले FPIC प्रक्रिया नै प्रभावित हुन सक्दछ (उदाहरणका लागिः मञ्जुरीलाई समुदायहरूलाई निम्त्याउने सामाजिक-साँस्कृतिक प्रभावसहित आयोजनाबाट उत्पन्न हुने सबै सान्दर्भिक प्रभावहरूको प्रावधान, बुझाइ र स्वीकृतिमा मात्र दिन सकिन्छ)।[60]

यसका अतिरिक्त वातावरणीय वा सामाजिक प्रभाव मूल्याङ्कनहरु प्रायः प्रभावित समुदायहरूसँग परामर्श नगरी नै तयार गरिन्छ। एकपक्षीय रूपमा र कहिलेकाँही कुनै सूचना नै नदिई सञ्चालन गरिन्छ। सञ्चालकहरूले लगानीकर्ताहरूलाई पेश गर्नुपर्ने दस्तावेजहरुको अभावले यसलाई पुष्टि गर्दछ। उदाहरणका लागि, लिखु आयोजनाको सन्दर्भमा आदिवासी जनजातिहरूको संगठन सुनुवार सेवा समाजका सामुदायिक प्रतिनिधिहरूले EIA र प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण (IEE) प्रतिवेदनबारे आफूलाई कुनै पनि जानकारी नभएको दाबी गरेका थिए भने ती प्रतिवेदनहरू माग गरेपश्चात अंग्रेजी भाषामा मात्र उपलब्ध गराईएका थिए। आयोजना सञ्चालक-निर्माणकर्ताहरूले परामर्श र सुनुवाइ गर्ने वाचा गरेतापनि पूरा हुन सकेन।[61]

58. See, Draft RIPP, para 6. 'A draft Resettlement and Indigenous Peoples Plan (RIPP) was also prepared, in which the total number of affected households was decreased to 758 from 838 as identified in the EIA. As per the draft RIPP, "indigenous populations in the project areas were directly consulted by the NEA and Tanahu Hydropower Limited (THL) [THL is a subsidiary of the NEA, and both of them are the executing agencies for different components of Tanahu project] and consultants to confirm that they do not claim any project-affected land or their own land or the land they cultivate without title as their ancestral domain…the Project will have no impact on their cultural identity, survival and cultural resources."'

59. Salcito, "FPIC at the IFC", page 10.

60. For instance, the World Bank's Operational Policies 4.10 on Indigenous Peoples contemplates the preparation of the IPP, or at least an IPPF as a document to ensure culturally appropriate social and economic benefits for indigenous peoples, and as a measure to avoid, minimize, mitigate and compensate for any potential adverse effects on indigenous peoples. While their exact details might vary depending on the specific project, they are to be established without exception in all cases where indigenous peoples are involved and affected by the project. For larger programs or those involving multiple sub-projects, the borrower is supposed to prepare an IPPF whenever the project area is likely to cover indigenous peoples by their very presence or collective attachment to the area. See the World Bank, "Operational Policy 4.10: Indigenous Peoples," July 2005, revised April 2013, accessed March 5, 2025, *https://thedocs.worldbank.org/en/doc/2e32d9beeec85a16da0bac98d14df191-0290012023/original/OP-4-10-Indigenous-Peoples.pdf*, paras. 12-14. Both the Social Impact Assessments and the IPPF and/or IPP form the core documents for the borrower to ascertain "broad support" for the project. See, para 11.

61. "Hydroelectric Development Violates Human Rights on Nepal's Likhu River", Cultural Survival, January 12, 2022, accessed March 5, 2025, *https://www.culturalsurvival.org/news/hydroelectric-development-violates-human-rights-nepals-likhu-river*.

"(बैंकहरू) कहिले पनि प्रत्यक्ष रुपमा समुदायसम्म पुग्दैनन्। खिम्ती र लिखु (आयोजनाहरू) मा धेरै निजी बैंकहरू संलग्न रहेका छन्। उनीहरूले केवल सरकारलाई मात्र सम्पर्क गरेर आयोजना स्थलहरूमा पुग्दछन्, EIA तयार पार्दछन् - प्रत्येक बैंकले EIA गर्नुपर्दछ [EIA गर्ने दायित्वका सन्दर्भमा]...। उनीहरुले एउटा परामर्शदाता नियुक्त गरी प्रश्नावली तयार पार्दछन् र त्यसलाई जनतासमक्ष पुर्‍याउँछन् - तर परामर्शदाता पनि समुदायका प्रतिनिधि होईनन् भने उनीहरूले प्रतिवेदन बैंकलाई बुझाउँछन्, र बैंकले सोही EIA को आधारमा ऋण स्वीकृत गर्दछन्। EIA धेरै विश्वसनीय वा यथार्थमा आधारित हुँदैनन् किनभने उनीहरू वास्तवमा नै प्रभावित भएका व्यक्तिहरुसम्म पुगेकै हुदैँनन्। मूल्याङ्कन गर्ने व्यक्तिहरू घर-घरमा गएर नबुझी केही सीमित व्यक्तिसँग मात्र सम्पर्क गर्ने गर्दछन्, उनीहरू व्यक्तिगत रुपमा मानिसहरुसँग पुगी अवाञ्छित लाभ प्रस्ताव गर्नेभन्दा समुदायका प्रतिनिधिहरुसँग भेटी परामर्श गर्नुपर्दछ।"

—- लिखु आयोजनाबाट प्रभावित व्यक्तिहरुका समुदायिक प्रतिनिधि

सूचित निर्णयका प्रक्रियाका लागि अर्थपूर्ण जानकारीको उपलब्ध गराउन नसक्नु

केही अवस्थाहरुमा प्रभावित समूदायहरुले FPIC सहित आफ्ना हक अधिकारहरुको बारेमा जानकारी नपाएको बताएका छन्। उदाहरणका लागि, अपर अरुण आयोजनाबाट प्रभावित समुदायका एकजना प्रतिनिधिले आयोजनाका सरोकारवाला पक्षहरुले आफूलाई FPIC को अधिकार र यसलाई सञ्चालन गर्ने जिम्मेवार निकायहरुबारे कहिल्यै जानकारी नदिएको बताए।[62] यो अवस्थामा FPIC सञ्चालन गर्ने दायित्व र जिम्मेवारी कसको हो भन्ने जानकारी समुदायको स्वतन्त्र र सूचित निर्णयका लागि प्रत्यक्ष रुपमा महत्वपूर्ण रहेको थियो किनभने यस्तो जानकारीले उनीहरु कुनै पनि परिस्थितिमा "हुन्छ" भन्न बाध्य हुने छैनन् भन्ने विषयलाई स्पष्ट पार्न सक्दथ्यो।.

तर कतिपय अवस्थामा जानकारी दिएतापनि त्यस्ता जानकारी अपुरो रहेका छन्। अन्तर्राष्ट्रिय कानूनका प्रावधानहरुले कुन जानकारी आवश्यक हो भनी तोकेको नभएतापनि UN Permanent Forum on Indigenous Issues (UNPFII) कम्पनी वा लगानीकर्ताको विवरण, आयोजना वा कम्पनीविरुद्ध भएका वा जारी रहेका कुनै कानुनी वा वित्तीय विषयहरू, आयोजनाको सम्भावित विस्तार योजना, वा भविष्यमा सो क्षेत्रमा सम्भावित अन्य आयोजनाहरू सम्बन्धि जानकारीहरु सार्वजनिक गर्न सकिने विषयवस्तु हुन सक्दछन् भनी स्पष्ट पारेको छ। यस प्रकारका जानकारी आयोजनाको व्यवस्थापनमा पारदर्शीता कायम गर्न मात्र नभई FPIC प्रक्रियालाई प्रभाव पार्न सक्ने आयोजनाका कुनै लुकेका वा द्वन्द्वात्मक स्वार्थहरुबारे सचेत गराउनका लागि हुने जायज देखिन्छ।[63] यसले समुदायलाई कसका सामु गुनासो पेश गर्न सकिन्छ वा उल्लंघनका अवस्थामा जवाफदेही बनाउन सकिन्छ वा सञ्चालक-निर्माताको प्रतिबद्धताको विश्वासनियताको मूल्यांकन गर्न मद्दत पुर्याउन सकिन्छ। उदाहरणका लागि, लिखु खोलामा निर्माणाधिन आयोजनाहरुमा संलग्न कम्पनीले लिखु बगरमा विभिन्न वित्तीय स्वार्थ राखेकाले समुदायहरुले आयोजनाको सुरुवाती चरणमै ठगी र छलकपट गर्नुका साथै कम्पनीले आफ्नो प्रतिबद्धताहरु पूरा नगरेको आरोप लगाएका छन्। लिखु नदीमा निर्माण गरिएका लिखु १, लिखु २, र लिखु A लागायतका विभिन्न आयोजनाहरु FPIC को उल्लंघन गरेको ईतिहास हुनुका साथै आयोजनाको कार्यान्वयनका क्रममा धाकधम्की र जबरजस्ती गरेको र आयोजनाका कारण जैविक विविधता र वन्यजन्तुको विनाश गरेको आरोप लागेका एउटै नीजि कम्पनी र यसका सहायक कम्पनीहरुद्वारा निर्माण गरिएको थियो।[64] आयोजनासगँ सम्बन्धित मन्त्रालयहरूले आयोजना कहिले वास्तविक रूपमा सुरु भयो वा निर्माण इजाजतपत्र कहिले जारी गरियो भन्ने कुनै जानकारी सार्वजनिक गरेको पाइदैँन।[65] यस्तै किसिमका त्रुटिहरू सार्वजनिक गर्न, स्थानीय समुदायलाई कम्पनीको योग्यता र सो क्षेत्रका समग्र योजनाबारे पूर्ण पारदर्शिता कायम गर्नका लागि यस्ता जानकारी अत्यन्त आवश्यक हुन्छ।

अन्तमा, यस प्रतिवेदनका लेखकहरुले आयोजना सम्बन्धी जानकारी सार्वजनिक गर्दा प्राविधिक शब्दहरुको प्रयोग भएको, सयौँ पृष्ठहरु भएको र प्रभावित स्थानीयले नबुझ्ने भाषामा रहेको देखेका छन्। धैरैजसो अवस्थाहरुमा समुदायहरुले परामर्श वा परामर्शसम्बन्धी सूचनाका कागजातहरु स्थानीय भाषामा तयार नभई प्रदान गरिएकाले बुझ्न समस्या भएको गुनासो गरेका थिए।

प्रतिबन्धात्मक र अप्रत्याशित समयसीमाका कारण सहमतीको सार्थकतामा कमी

आदिवासी व्यक्तिहरुको आफ्नै निर्णय प्रकृयाका संरचनामार्फत् समयसीमाको पूर्वानुमान, सूचनाको प्रावधानको समयवद्दता, वा समुदायहरुलाई कुनै पनि FPIC सञ्चालन गर्ने प्रयासहरुबारे बुझ्न, मूल्याङ्कन गर्न, प्रशोधन गर्न र प्रतिकृया दिन (निर्णय गर्न)का लागि पर्याप्त समयका सम्बन्धमा

62. Chairperson of the Lomishisha Welfare Centre and community leader in the Upper Arun project.
63. Friends of the Earth, "Protecting Biodiversity Briefing Paper no. 7", page 10.
64. See, Project Information in Annex.
65. Study Report on Likhu-4 Hydropower Project, pages 5-6.

FPIC प्रक्रियालाई समयको आवश्यकता पर्दछ । तर धेरैजसो अवस्थाहरुमा कुनै पनि दावी, प्रतिदावी वा निर्णय-निर्माणका लागि दिइएको समय अत्यन्तै सीमित भएका थिए जसले प्रभावित व्यक्तिहरूलाई अर्थपूर्ण निर्णय प्रक्रियामा संलग्न हुने अवसरबाट वञ्चित गर्यो। उदाहरणका लागि, लिखु आयोजनामा समुदायहरूलाई प्राविधिक दस्तावेजहरू पढ्न र कुनै दावी भए सो पेश गर्न ३५ दिनको मात्र समय दिइएको थियो[66]

समुदायहरुले प्रारम्भिक सर्वेक्षण र सम्भाव्यता अध्ययनहरु तथा अन्तिम योजनाहरुबीच भएका वर्षौंको अन्तरालका बारेमा समेत उल्लेख गर्दै अन्तिम योजना बन्ने समयसम्म आयोजनाको डिजाइन परिवर्तन हुन सक्ने, आयोजनाको दायरा विस्तार हुन सक्ने, वा समुदायहरूलाई परामर्श र पूर्ण सहभागिताका अवसरहरूलाई सीमित गर्दै आयोजनाको प्रगतिबारे अँध्यारोमा राख्न सक्ने बताए। लिखु आयोजनामा प्रारम्भिक अध्ययन सन् १९९३ मा सम्पन्न गरिएको भएतापनि अन्तिम प्रतिवेदन १५ वर्ष पछि अर्थात सन् २००८ मा सार्वजनिक गरिएको थियो। तर, उक्त अवधिमा ठेक्का प्रक्रियाहरु र सहायक निर्माण कार्यहरु जारी नै रहेको थियो। उक्त आयोजना महामारीको समयमा मात्र तीव्र रुपमा अघि बढाइएका कारण समुदायका सदस्यहरुलाई कुनै पनि उजुरी दर्ता गर्न कठिन भएको थियो ।[67]

समुदायसगँ असल नियतका साथ वार्ता एवं क्रियाशिलता

आयोजनाको परिवेश र संलग्न समुदायहरु फरक-फरक हुने भएकाले दुईवटा FPIC प्रक्रियाहरु समान हुदैंनन। त्यसैले "असल नियत" का रुपमा कुनै पनि समावेशी सूची हुदैंन । तर यसलाई सामान्यतया FPIC को अधिकारको न्यूनीकरणवादको विपरीत, केवल औपचारिकताका रूपमा बुझिन्छ। यो पारदर्शिता, दुईतर्फी संलग्नता, आपसी विश्वास र सम्मानमा आधारित रहेको छ ।[68] तर, यो प्रतिवेदनले आयोजना सञ्चालक-निर्माता र ठेकेदारहरूले गोप्य राखेको वा ढिलाइ गर्ने गरेको, एकपक्षीय रुपमा निर्णय गरेको, प्रतिबद्धताहरू पूरा गर्न अस्वीकार गरिएको, र कानुनी दायित्वहरू छल्नका लागि चलाखीपूर्ण रणनीतिहरू अवलम्बन गर्ने गरिएकोजस्ता समस्याहरू पत्ता लगाएको छ ।

यस प्रतिवेदनले न्यूनीकरण योजनाहरू र क्षतिपूर्तिसँग सम्बन्धित विषयहरूलाई सम्बोधन नगरिएको वा कार्यान्वयन नगरिएकोजस्ता केही घटनाहरु फेला पारेको छ जसले आयोजना सञ्चालक-निर्माताहरूलाई थप समय लिन वा समुदायसँगको सद्भावनापूर्ण संलग्नताको देखावटी सिर्जना गर्न सहयोग गरेको थियो। उदाहरणका लागि, तल्लो लिखु आयोजनाबाट उत्पन्न समस्याहरुको सन्दर्भमा निर्माताहरूले समुदायसँग १३ बुदेँ सम्झौता गरेको भएतापनि एउटा पनि प्रतिबद्धता पूरा गर्न सकेका छैनन् । तथापी, सम्झौताले विकासकर्तालाई यसैबीचमा निर्माणकार्य सुरु गर्नका लागि मौन स्वीकृति दियो । यसको विरोध भएपश्चात कम्पनीले दुईवटा सामुदायिक वनहरुका लागि करिब ३,६८० अमेरीकी डलर (करिब ५ लाख रुपैँया) बराबरको क्षतिपूर्ति रकम दिन स्वीकार गर्यो जुन रकम पहिले गरिएको प्रतिवद्दताका तुलनामा निकै कम रहेको थियो ।[69] यस प्रतिवेदनले, तनहुँ आयोजना[70] र माथिल्लो अरुण आयोजना[71] सहित अन्य यस्ता आयोजनाहरुमा राज्यका अधिकारीहरुले राज्यका समुदायको प्रतिनिधित्व वा समुदायसँग वार्ताको कुनै पनि मौका नदिई एकपक्षीय रुपमा क्षतिपूर्तिको दर निर्धारण गरेको पाएको छ ।

आयोजना सञ्लाक-निर्माताहरू र तिनका परामर्शदाताहरुले सामुहिक परामर्श गर्नुको साटो एक-एक जनासँग परामर्श गर्ने रणनीति अपनाएका छन्। समुदायका अगुवाहरुले यसलाई सामूहिक प्रतिनिधित्व, वार्ता र सौदाबाजीको शक्तिलाई कमजोर बनाउने "बठ्याईपूर्ण" र ढिलाइ गर्ने रणनीतिका रुपमा देख्दछन् ।[72] Iयोसँग मिल्दोजुल्दो उदाहरणका रुपमा UT-1 आयोजना पर्दछ जहाँ प्रभावित समुदायका सदस्यहरुले सरकारका अधिकारीहरुले भूमी अधिग्रहणका लागि पूर्वनिर्धारित क्षतिपूर्तिको रकम तोकेपछि मात्रै तेस्रो पक्ष मध्यस्थताकर्ताले क्षतिपूर्तिको रकमबारे "मध्यस्थता" गर्ने प्रयास गरेको कुराको स्मरण गरे । यसले प्रभावित व्यक्तिहरुले पाउने अन्तिम क्षतिपूर्तीको रकम मात्रै घटाएन, सरकारी अधिकारीहरुले निश्चित व्यक्तिहरु वा स्थानीय

66. Study Report on Likhu-4 Hydropower Project, page 5.

67. Anonymous, community leader of Sunuwar Sewa Samaj; Study Report on Likhu-4 Hydropower Project, page 6. The community leader mentions that the community got information about the project only once the private company appointed consultants and published this information on the "gorkhapatra". Until then several studies had already been conducted and the private company had already been allotted the project.

68. Sarayaku v. Ecuador, Inter-American Court of Human Rights, 2012, paras. 177, 185–200, accessed March 5, 2025, *https://www.escr-net.org/caselaw/2012/pueblo-indigena-kichwa-sarayaku-vs-ecuador/*.

69. The EIA admitted issues such as depletion of fishing as a livelihood, pollution and leakages into the streams, loss of habitat, and drying up of water across a 7 km stretch near the project. As mitigation measures, the project developers had promised to build nursery ponds and fisheries enhancement, compensate for loss of community forests and trees, and set up a new drinking water project. Federation of Community Forest Users Nepal (FECOFUN), "Community Forest User Group Members and Leaders Show Strong Community Leadership in Resolving Dispute with Hydropower Project on Their Own!" March 2023, accessed March 5, 2025, *https://fecofun.org.np/2023/03/23/4022/*.

70. On 31 March 2019, two committees of organised community members wrote to the THL and the ADB Management stating that the consultations were not adequate and meaningful, they did not agree with the determination of compensation, they would like the full RIPP in understandable form, and they did not consent to further household survey process and demanded collective consultation. See, Community Empowerment and Social Justice Network (CEMSOJ), "Tanahu Timeline," accessed March 5, 2025, *https://cemsoj.wordpress.com/human-rights-advocacy/tanahu-hydropower-project/*.

71. The project has fixed the rate of NPR 1-1.5 million per ropani (unit of measurement where 1 Ropani equals 74 ft x 74 ft) to provide compensation". "Upper Arun Hydroelectric Project Provides Over Rs 1 Billion for Land Compensation to the Project-Suffered Locals," MyRepublica, April 3, 2023, accessed March 5, 2025, *https://myrepublica.nagariknetwork.com/news/upper-arun-hydroelectric-project-provides-over-rs-1-billion-for-land-compensation-to-the-project-suffered-locals/*.

72. CEMSOJ, "Tanahu Timeline".

नेताहरुलाई मात्र भेटी उनीहरुका माध्यमबाट अरुहरुलाई पूर्वनिर्धारित रकम स्वीकार गर्नका लागि मनाए।[73] अन्त्यमा, आयोजना विकासकर्ताहरूले समुदायका जमीन अधिग्रहण गरी उनीहरु विस्थापित भएको लामो समय (सात वर्ष) पछि "FPIC" गरिएको दस्तावेज बनाएका थिए[74]- जसबाट FPIC गर्नुपर्ने विषयलाई शुरूमा सोचिएको थियो भन्ने स्पष्ट देखिन्छ। यी सबै उदाहरणहरूले स्पष्ट रुपमा अधिकारवाहकका समुदायहरूलाई प्रक्रियामा कुनै सार्थक रुपमा समावेश नगराईएको भन्ने विषय देखाउनुका साथै उनीहरु कसरी आयोजना सञ्चालकहरूको पूर्वनिर्धारित सर्तहरूमा निर्भर रहेका थिए भन्ने कुरा देखाउँछ।

FPIC पछाडी मात्र सोच्ने गरिएको हो भनी प्रतिविम्बित गर्ने अर्को अभ्यासमा आयोजना सञ्चालक-निर्माताहरूले प्रभावित समुदायको सहमति समेत नपर्खी, वा सूचनालाई सार्वजनिक नगरी, र परामर्शको न्यूनतम दायित्व समेत पूरा नगरी सहायक संरचनाहरूको निर्माण सुरु गरिने अभ्यास पर्दछ। यहाँ चर्चा गरिए अनुरुप MDB को लागि मञ्जुरी वा FPIC गर्नु भनेको निश्चित परिस्थितिमा आवश्यक पर्ने उच्च तहको दायित्व हो जबकी परामर्श एवं सहभागिता सम्बन्धी सामान्य दायित्वहरु सबै आयोजनाको रचना गर्दाको समयदेखि आयोजनाको चक्रभित्र लागू हुने गर्दछ। धेरैजसो अवस्थामा आयोजनाको भविष्य पहिल्यै निश्चित गरिने गरिएको छ किनभने अन्य सबै निर्माण कार्यहरू सम्पन्न भइसकेका हुने, आयोजनाको डिजाइनहरू स्वीकृति भईसकेको हुने, वा कार्य प्रारम्म गर्ने अनुमति प्राप्त भइसकेको अवस्था थियो। यस्तो अवस्थामा समुदायले सहमति प्रदान गर्नु वा सहभागी हुनुले कुनै फरक नपर्ने अवस्था रहेको थियो। उदाहरणका लागि, अपर अरुण आयोजनामा आयोजना सञ्चालक-निर्माताले सार्वजनिक सुनुवाइ वा परामर्श प्रक्रिया बाँकी रहेकै अवस्थामा EIA तयार गरी अनुमोदन गराइसकेका थिए।[75]

आयोजना सञ्चालक-निर्माताले प्रभावित समुदायबाट स्पष्ट सहमति प्राप्त गर्नुको सट्टा, शंकास्पद आधारहरूमा "निष्कर्ष निकालिएको सहमति" लिने गरेको पाइएको छ। लिखु आयोजनामा आयोजना कार्यान्वयनकर्ताहरुले प्रभावित समुदायबाट कुनै पनि सहमति लिएका थिएनन् भने सुरुङ निर्माण, पावरहाउस तथा अन्य सहायक संरचनाहरुको निर्माण बारे समेत जानकारी उपलब्ध गराएका थिएनन्।[76] यी सहायक संरचनाहरुका लागि स्पष्ट मञ्जुरीबारेको अभिव्यक्तिका साथसाथै, आयोजनाको दायराबारे सम्पूर्ण बुझाई सूचित मञ्जुरीका लागि अपरिहार्य हुनु तथ्य हो। अपर अरुण आयोजनामा EIA का लागि दिईएको स्वीकृतीलाई सम्पूर्ण आयोजनाका लागि दिइएको मञ्जुरी मानिएको देखिन्छ।[77]

73. Anonymous, project affected community members from the UT-1 Project. In another interview with the Chairperson of the Lomishisha Welfare Centre who represents the affected people in the Upper Arun Project, the key informant expressed similar issues.
74. See, Rai, "Free Prior Informed Consent of the Tamang Indigenous People", pages 15-16.
75. See "Upper Arun Project Description," accessed March 5, 2025, *https://uahel.com.np/project/1/projectDescription*.
76. "NEA, Tanahu Hydro Sign Power Purchase Accord," Kathmandu Post, April 23, 2018, accessed March 5, 2025, *https://kathmandupost.com/money/2018/04/23/nea-tanahu-hydro-sign-power-purchase-accord*.
77. See "Upper Arun Project Description," accessed March 5, 2025, *https://uahel.com.np/project/1/projectDescription*.

3. MDBs लगानीकर्ताका समस्याग्रस्त प्रवृत्तिहरू

FPIC लाई परामर्श र जानकारी साझा गर्ने प्रक्रियामा सीमित गर्ने कार्यलाई अनुमोदन गर्नु

सार्वजनिक परामर्श वा सुनुवाइको दस्तावेज तयार गरी तीनलाई FPIC प्रक्रियाको रूपमा प्रस्तुत गर्नु आयोजना कार्यान्वयनकर्ताहरूबीच बारम्बार देखिने समस्याग्रस्त अभ्यास हो । सुरक्षा नीतिहरू र काररिय सम्झौताहरूले स्पष्ट रूपमा FPIC सञ्चालन गर्ने दायित्व र कानुनी जिम्मेवारी ऋणी पक्षलाई प्रदान गरेको भएतापनि यसले लगानीकर्तालाई आयोजनाको आवश्यक जाँच, अनुगमन, र सुपरिवेक्षण गर्ने जिम्मेवारीबाट उन्मुक्ति दिदैँन । यसका वाबजुद MDB लगानीकर्ताहरूले त्यस्ता दस्तावेजलाई आयोजनाका लागि मञ्जुरीको सूचकका रूपमा स्वीकार गरेका छन् । उदाहरणका लागि, UT-1 आयोजनामा आयोजनाको लगानीकर्ता IFC ले FPIC को वास्तविक मर्मलाई कमजोर पार्ने गरी आदिवासी जनजातिको खाकालाई अनुमोदन गऱ्यो जसमा सूचना प्रवाह, बैठकहरू, र समुदायको सहभागिताजस्ता विषयहरु समावेश गरिएको थियो । तर, उक्त खाकाले मञ्जुरीलाई सामुदायिक लाभहरूजस्ता क्षतिपूर्ति वा अन्य लाभकरका उपायहरूसँग समानार्थी बनायो जसले गर्दा FPIC को अपरिहार्यतालाई आधारभूत रुपमा अवमूल्यन भएको थियो ।[78]

क्षतिपूर्ति वा लाभ स्वीकार्नुलाई मञ्जुरीको प्रतिक स्वरूप वा मञ्जुरीका रुपमा स्वीकार गर्नु

त्यसैगरी MDB व्यवस्थापनले समेत क्षतिपूर्ति स्वीकार्नुलाई मञ्जुरी सरह मानी व्याख्या गरेको छ । UT-1 आयोजनामा IFC का तर्फबाट FPIC प्रक्रिया सञ्चालन गर्नका लागि अन्तर्राष्ट्रिय जलविद्युत संघ (IHA) लाई नियुक्त गरिनुले उक्त प्रक्रियाका बारेमा सतही बुझाई रहेको कुरालाई प्रदर्शित भएको थियो भने FPIC आयोजना सुरु हुनुभन्दा अगाडी सञ्चालन गर्नका लागि कुनै पनि कदम चालिएको थिएन । विडम्बनाको कुरा के छ भने, IHA ले आफ्नो FPIC मापदण्ड IFC को भन्दा थप सशक्त भएको दावी गरेको थियो किनभने उक्त मापदण्डले क्षतिपूर्ति स्वीकार गर्नु मञ्जुरीका रुपमा स्वीकार गर्दैन । तर, उक्त स्वीकारोक्तिले IFC को अवधारणा कति अपूर्ण थियो भन्ने कुरालाई स्पष्ट पारेको छ ।[79]

जानीजानी आयोजनाका मापदण्ड घटाउने वा घटाइएका मापदण्डलाई नजरअन्दाज गर्ने

समुदायद्वारा नेतृत्व गरी तयार गरिएका दस्तावेजहरूले MDB हरू र ऋणीहरूबीच भएका आयोजना लगानीका शर्तहरु आफैंमा MDB को सुरक्षा नीतिद्वारा प्रदत्त दायित्वहरूभन्दा कम भएको आरोप लगाएका छन् ।[80] लगानीका सम्झौताहरू प्रायः सार्वजनिक नहुने भएकाले यस्तो दाबीलाई यसलाई पुष्टि गर्न सम्भव छैन- हामीले आयोजना सञ्चालक-निर्माताहरूले हाल गरिरहेको अभ्यास आफ्नै मापदण्ड र नीतिहरुको पालना नगरेको कुरा MDBहरुलाई जानकारी भएको वा जानकारी हुनुपर्ने विषयका उदाहरणहरु देख्यौं। तनहुँ आयोजनाका हकमा कम्पनीले प्रभावित व्यक्तिहरुलाई नगद क्षतिपूर्ति मात्र उपलब्ध गराएको थियो जबकी MDB को सुरक्षण नीति अनुसार समुदायले भूमी-वापत-भूमी क्षतिपूर्तिको माग गर्नुका साथै त्यसरी माग गर्न अधिकार सम्पन्न रहेका थिए ।[81] आयोजनाका पक्षहरूले आफूहरूले राष्ट्रिय कानुन अनुरुप यि सब कार्य गरेको र जिल्ला-स्तरीय क्षतिपूर्ति समितिमार्फत् क्षतिपूर्तिको निर्धारण गरिएको दावी गरेका थिए भने समुदायले नगद क्षतिपूर्ति स्वीकार गर्दै आयोजनाप्रति मञ्जुरी दिएको समेत दावी गरेका थिए।[82] तर यसरी प्राप्त गरिएको "मञ्जुरी" क्षतिपूर्ति सम्बन्धी समुदायका जायज मागहरु पूरा नगरी मञ्जुरीका रुपमा मान्न सकिदैँन । त्यस्तैगरी, UT-1 आयोजनामा पनि समुदायका सदस्यहरूले जमीनको अधिग्रहणका सट्टामा प्राप्त गरेको क्षतिपूर्ति अपर्याप्त मात्र नभई जमीनमा रहेका अन्य सम्पत्तिहरूको मूल्यांकन नै नगरिएको बताएका छन्[83] जबकी सम्बन्धित MDB को सुरक्षात्मक नीतिहरु, यहाँ EIB र ADB, ले उक्त जग्गामा रहेका कुनै पनि स्थायी संरचनाहरू, बालीनाली, रूख तथा अन्य सम्पत्तिहरूको समेत उचित क्षतिपूर्ति दिनुपर्दछ ।[84]

सोही UT-1 आयोजनामा समुदायको निरन्तर दबाब र IFC सँगको वकालत पश्चात आयोजना सञ्चालक-निर्माताहरूले आदिवासी जनजातिहरूको शासकीय निकाय, एक आदिवासी व्यक्तिहरुको योजना बोर्ड (IPPB) लाई गठन गरिएको थियो । यद्यपि, आयोजना सन् २००७ देखि नै अस्तित्वमा रहेको भएतापनि योजना बोर्डले सन् २०१८ मा मात्र FPIC गरिने भनी वार्ता र स्वीकृत गरेको थियो । FPIC प्रक्रिया लागू हुने बेलासम्म आयोजनाका कामहरू पहिले नै चालु अवस्थामा रहेका थिए भने त्यतिबेलासम्ममा आयोजनाले जल सतह, जैविक विविधतामा प्रभाव पार्नुका साथै र आवास संरचनाहरू क्षति पुऱ्याइसकेको थियो । समुदायका सदस्यहरूले कसरी केही मागहरू पूरा भए तापनि समग्र परिणाम ज्यादै न्यून रहेको थियो भन्ने बताएका थिए । यदि IFC व्यवस्थापनले आफ्नै मापदण्डहरूलाई कडाइका साथ पालना गरेको भएमा र आयोजनाको सुरुआती चरणमा नै FPIC लाई नजगअन्दाज नगरेको भएमा परिणाम फरक हुन सक्थ्यो ।[85]

78. Salcito, "FPIC at the IFC", page 12; Rai, "Free Prior Informed Consent of the Tamang Indigenous People", pages 97, 99.
79. On the IFC Performance Standard 7, see, Salcito, "FPIC at the IFC", page 10.
80. Rai, "Free Prior Informed Consent of the Tamang Indigenous People", page 7.
81. CEMSOJ, "Tanahu Timeline".
82. CEMSOJ, "Tanahu Timeline".
83. Lawyers' Association for Human Rights of Nepalese Indigenous Peoples (LAHURNIP), "Study on the Impact of the Upper Trishuli-1, 216 MW Hydropower Project on the Indigenous Communities of Rasuwa" (Kathmandu: LAHURNIP, 2017) page 28, *https://www.lahurnip.org/uploads/publication/file/ut-1-report-final-eng.pdf*.
84. ADB, "Safeguard Policy Statement," June 2009, para. 8; EIB, "Environmental and Social Standards" (2018), paras. 6 and 17; and EIB, "Environmental and Social Standards" (updated 2022), para. 30.
85. Anonymous, a member of Indigenous Peoples Planning Board from the UT-1 Project. The community members spoke about how the IPP Board and Plan was perhaps an achievement for "them" (project actors) but not for the community, as their demands for free shares and electricity were not even accounted for. Consent was not prior and it felt forceful since at the time

समस्याग्रस्त ऋणीहरूसँग सम्बन्ध विच्छेद गर्न अस्वीकार गर्नु

MDB हरूले आयोजनाहरूको कार्यान्वयनमा खराब ट्र्याक रेकर्ड भएका र समुदायका अधिकारको उल्लङ्घन गर्ने ऋणीहरूलाई निरन्तर लगानी गरिरहेका छन् । Accountability Counsel ले उजुरीहरू परेको वा प्रतिवद्दता एवं करारीय दायित्वहरू उल्लंघन गरिएको प्रमाणका वाबजुद MDB हरूले त्यस्ता पटके उल्लङ्घनकर्ताहरूलाई लगानी जारी राखेका छन् भन्ने विषयमा पहिले नै विश्लेषण गरिसकेको छ ।[86] NEA ले मात्र सन् १९८९ देखि सन् २०२१ सम्म आयोजना कार्यान्वयनसम्बन्धी कम्तीमा ९ वटा उजुरीहरू प्राप्त गरेतापनि NEA ले कम्तीमा २० वटा आयोजनाहरूका लागि करिब $१.८६४ बिलियन अमेरीकी डलर सुनिश्चित गरिसकेको छ । जलवायु वित्तको बढ्दो प्राथमिकतासँगै नेपालमा जलविद्युतको क्षेत्रमा लगानी गर्नका लागि हौसला बढ्दो क्रममा रहेको देखिन्छ। दर्ता भएका ९ वटा उजुरी वास्तविक उजुरीहरूको एक सानो मात्र अंश हुने सम्भावना हरेको छ जसले MDB हरूका जवाफदेहीता संयन्त्रहरूले लागू गरेका कडा योग्यताका मापदण्डहरू पार गर्न सफल भएका छन् । तर, उचित लगनशीलताको सिद्धान्तअनुसार आयोजनाका लगानीकर्ताहरूले NEA र यसका ठेकेदार / उप-ठेकेदारहरूको पूर्व उल्लङ्घनका ट्र्याक रेकर्डलाई गम्भीर रूपमा छानबिन गर्नुपर्ने थियो ।

of giving consent, they did not know of the severe consequences.

86. See, Sara Jaramillo, "Why Do Multilateral Development Banks Finance Repeat Offenders?" Accountability Console Newsletter, April 3, 2023, accessed March 5, 2025, *https://www.accountabilityconsole.com/newsletter/articles/why-do-multilateral-development-banks-finance-repeat-offenders/*.

निष्कर्ष

यस प्रतिवेदनले समग्र नेपालका जलविद्युत आयोजनाहरुमा स्वतन्त्र, अग्रिम जानकारी सहितको मन्जुरी (FPIC) को कार्यान्वयन गर्न MDBहरु र राज्य दुवै प्रणालीगत रुपमा असफल भएको निष्कर्ष निकालेको छ। यी असफलताहरु कुनै घटना विशेष नभई जडा गाडेर रहेका अभ्यासका सूचकहरु हुन जसले समुदायका अधिकार र आवाजलाई बेवास्ता गर्दै गम्भीर सामाजिक, सांस्कृतिक र वातावरणीय क्षतिहरु निम्त्याउँन सक्दछन्। लिखु आयोजना, तनँहु आयोजना, अपर त्रिशूली-१ आयोजना र अपर अरुण आयोजनाहरुजस्ता जलविद्युत आयोजनाहरुमा FPIC लाई आदिवासी जनजातिहरूका वैध कानुनी संरचनाहरुलाई बाईपास गर्दै सामान्य परामर्शमा सीमित गर्ने र परम्परागत भूमी सम्बन्धी अधिकारलाई अवमूल्यन गर्ने जस्ता समस्यालाई उजागर गरेको छ।

यस्ता अभ्यासहरूले अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार कानुन र सुरक्षणका प्रतिबद्धताहरूको मात्र उल्लङ्घन मात्र गर्ने नभई बहुपक्षीय विकास बैंक (MDB) हरूलाई न्यायसंगत ऊर्जा रूपान्तरण र दीगो विकास को प्रवर्तकको विश्वसनीयतामा समेत ह्रास आउँछ। हालसालै MDB हरूले जलवायु समाधानका लागि लगानी गर्ने अगुवाका रुपमा आफूलाई उभ्याएका छन्। तर, उनीहरुको वैधतालाई FPIC का सिद्धान्तहरूलाई आत्मसात गर्ने, आदिवासी व्यक्तिहरुको अर्थपूर्ण सहभागितालाई सुनिश्चित गर्ने र सामाजिक, सांस्कृतिक र वातावरणीय हानी रोक्ने क्षमतालाई कुण्ठित गरेको छ। यदि MDB हरूले आफ्नै सुरक्षा नीतिहरुको कडाईका साथ लागू नगरिएमा उनीहरुले विकास र जलवायुमा लगानीको भेषमा अन्यायलाई प्रश्रय दिने जोखिम रहन्छ।

यस्ता कमीहरुलाई समाधान गर्नका लागि तत्काल कदम चाल्नुपर्ने आवश्यकता छ। MDB हरूले आयोजनाको समग्र जीवनचक्र अर्थात् मूल्याङ्कनदेखि कार्यान्वयनसम्म FPIC लाई एक गतिशील र पुनरावृत्ति हुने प्रक्रियाका रूपमा सञ्चालन गर्ने सुनिश्चितता गर्दै मानवअधिकार सम्बन्धी उचित लगनशीलतालाई प्राथमिकतामा राख्नुपर्दछ। यसअन्तर्गत आदिवासी व्यक्तिहरुलाई केवल सरोकारवालाका रुपमा मात्र नभई अधिकार वाहकका रुपमा पहिचान गरी पटकपटक पालना नगर्ने ऋणीहरुलाई जवाफदेही बनाउने कार्य समेत पर्दछ। FPIC को कार्यान्वयन गर्न असफल हुनुले प्रभावित समुदायहरूको अधिकार र जीविकोपार्जनलाई मात्र कुण्ठिन नगरी जलवायु परिवर्तनलाई सम्बोधन गर्न अत्यावश्यक पक्ष अर्थात् आयोजनाको वातावरणीय तथा सामाजिक दीगोपनलाई समेत अवमूल्यन गर्दछ।

नवीकरणीय ऊर्जाको विश्वव्यापी जोड गहन हुदैँ गईरहेको अवस्थामा MDB हरुले समतामूलक विकासको प्रवर्द्धनका क्रममा आदिवासी व्यक्तिहरुका अधिकारको सम्मान गर्नका लागि आफ्ना अभ्यासहरुलाई अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड अनुकुल बनाउनुपर्ने अपरिहार्यताको सामना गर्दछन्। अर्थपूर्ण सुधार केवल नीति अनुपालनको विषय मात्र नभई यो एक नैतिक र व्यवहारिक आवश्यकता समेत हो। MDB हरूले यस्ता कमजोरीहरूलाई सम्बोधन गर्दै वास्तवमा नै एक न्यायपूर्ण र दिगो ऊर्जा संक्रमणमा योगदान पुर्‍याउन सक्छ जहाँ विकास आयोजनाहरूले सबै सरोकारवालाहरूलाई फाइदा पुर्‍याउनुका साथै सबैभन्दा संकटमा परेका व्यक्तिहरुको स्वाभिमान र अधिकारलाई कायम राख्दछ।

सुझावहरू

बहुपक्षीय विकास बैंकहरू (MDBs) र लगानीकर्ताहरूका लागि:

1 आदिवासी व्यक्तिहरुको आफ्नै सामूहिक निर्णय प्रक्रियालाई ध्यानमा राख्दै आयोजना सुरु हुनुभन्दा पहिले FPIC गरिएको **पुष्टि** गर्नुपर्दछ। लगानीकर्ताहरूले आयोजनाको मूल्याङ्कन, योजना निर्माण, कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन र बन्द गर्ने चरणहरूमा FPIC गरिएको सुनिश्चित गर्नुपर्दछ। यसमा मूख्य आयोजना मात्र नभई सडक, सुरुङ, प्रसारण लाइन र कामदारको क्याम्प स्थलहरू जस्ता सहायक संरचनाहरू पनि समावेश हुन्छन्।

2 आयोजनाबाट समग्रमा प्रभावित व्यक्तिहरुबाट सहमति लिइएको कुरालाई **सुनिश्चित** गर्नुपर्दछ जुन निम्नानुसार रहेका छन्ः १) सामाजिक-साँस्कृतिक प्रभावहरुको सामना गर्ने सदस्यहरु, २) महिला, ज्येष्ठ नागरिक, बालबालिका र अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूजस्ता समुदाय भित्रका संकटासन्न र सीमान्तकृत सदस्यहरू, ३) ठूला आयोजनाहरूको सन्दर्भमा आयोजना स्थलबाहिर बस्ने तर आफ्नो जीविकोपार्जनका लागि प्राकृतिक स्रोत, नदी हिमाली / पहाडी वातावरणमा निर्भर रहने व्यक्तिहरू। यसको अर्थ लगानीकर्ताहरु वा परामर्शका करार गरिएका व्यक्तिहरुले स्थानीय सरकारका अधिकृतको सट्टामा प्रभावित समुदायका वैधानिक प्रतिनिधिहरूसँग परामर्श गर्नुपर्दछ भन्ने हो।

3 मञ्जुरी जुटाउनका लागि आयोजनाबाट प्रभावित समुदायहरूलाई आयोजनाका बारेमा प्रवाह गरिने तात्विक जानकारीका रूपमा रहेका FPIC प्रक्रियाको सञ्चालन वा सामाजिक-आर्थिक, सांस्कृतिक, र वातावरणीय अध्ययनहरू हुन्छ वा हुदैँन भन्ने अभ्यास वा चरणवद्द परामर्शका रुपमा मात्र नहुने कुराको **सुनिश्चितता** गरिनुपर्दछ।

4 समुदायहरूलाई आफ्ना हक-अधिकारका बारेमा सचेत गराउने कुरा **सुनिश्चित** गर्नुपर्दछ जस अन्तर्गत सम्बन्धित आयोजनामा लागू हुने सुरक्षा उपायहरू, त्यसको अर्थ र ती दायित्वहरू कसमा निर्भर छन् जस्ता विषयहरु समावेश हुने गर्दछ। उदाहरणका लागि, लगानीहर्ताहरुले FPIC प्रक्रिया सञ्चालन गर्ने दायित्व आयोजनाको ऋणी र सञ्चालक-निर्माताको हुने, र उक्त प्रक्रियाको सुपरिवेक्षण र अनुगमन गर्ने जिम्मेवारी MDBs हरुको हो भन्ने विषयलाई स्पष्ट पार्नु पर्दछ।

5 आयोजनाबारे मञ्जुरी र परामर्श, अध्ययन र मूल्याङ्कनहरु केवल डेस्क अध्ययन मार्फत् मात्र नभई आयोजनाबाट प्रभावित क्षेत्रको स्थलगत भ्रमण मार्फत् निश्चित गरिएको कुराको **अनुगमन** गर्नुपर्दछ। विशेषगरी यो यातायात र सञ्चारका साधनहरूमा पहुँच नभएका कारण आयोजनास्थल बाहिर आयोजनाका कर्ताहरुले आह्वान गरिएका परामर्शहरूमा सहभागी हुन नसक्ने समुदायहरूका लागि महत्वपूर्ण छ।

6 अध्ययन तथा मूल्याङ्कन गर्ने विशेषज्ञहरूले मौलिक ज्ञानमा प्रदर्शित विज्ञतासहित समावेशी अनुसन्धान विधिहरू अपनाएको कुरालाई **सुनिश्चित** गर्नुपर्दछ।[87]

7 न्यूनीकरणको पदानुक्रमको सम्मान गर्नुपर्दछ। कुनै पनि क्षतिपूर्ति वा लाभको बाँडफाँडको व्यवस्थाहरु अतिरिक्त न्यूनीकरण उपायहरू हुन् भने तीनले FPIC प्रक्रिया सञ्चालन गर्ने दायित्वलाई प्रतिस्थापन गर्दैनन्। क्षतिपूर्तिबारे व्यवस्था गर्दा सामूहिक र व्यक्तिगत क्षतिपूर्ति हुनुपर्छ। लाभहरूको सम्बन्धमा प्रभावित समुदायहरूले अक्सर समग्र जनसंख्याले उपभोग गर्ने सामान्य लाभहरुभन्दा आफ्ना लागि लाभ बाँडफाँड उपायहरू छुट्टै हुनुपर्ने कुरा दोहोर्याउँदै आएका छन्।[88] क्षतिपूर्ति र लाभहरू स्थानीय सरकारहरूमार्फत् नभई सोझै समुदायहरूलाई बाँडफाँड गरिनुपर्दछ।

87. Anonymous, community leader of Sunuwar Sewa Samaj, response to the authors' question on recommendation for project financiers and other responsible authorities.
88. Anonymous, Indigenous Peoples Planning Board (IPP Board) members from the UT-1 Project. The IPP Board members stated that the World Bank Group has promised tax revenues to all from the project, but that is a benefit for the entirety of the nation, and not just for the community. Whereas their claim is that affected peoples should be allocated separate benefits on account of the risks and impacts that the project specifically poses to them, so that the proceeds can be used to preserve their culture, restore environments, adapt their livelihoods, and be directed towards preservation of natural resources.

नेपाल सरकार तथा राज्यको स्वामित्वमा रहेका निकायहरूका लागि:

1 विकासको सन्दर्भमा आदिवासी व्यक्तिहरुका अधिकार उल्लङ्घनका संरचनागत कारणहरूलाई कानुनी तथा संस्थागत सुधारका उपायहरू मार्फत् **सम्बोधन** गर्नुपर्दछ जसमा व्यक्तिगत तथा सामूहिक अधिकार, भूमीको अवधी, सामूहिक लाभ र आदिवासी संस्थाहरूको पहिचान रहेका छन् । त्यस्तो प्रक्रिया अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डहरूको पालना हुने तवरबाट आदिवासी व्यक्तिहरूको परामर्श र सहभागितामा आधारित हुनुपर्छ ।

2 आदिवासी व्यक्तिहरूलाई आफैंमा अधिकारवाहकका रूपमा **मान्यता** दिनुपर्दछ। राष्ट्रिय कानून अन्तर्गत उनीहरूको सरोकार रहने र उनीहरुलाई प्रभावित पार्ने, वा उनीहरूको सीमाना वा ती सीमानामा रहेका प्राकृतिक स्रोतहरूलाई समावेश गर्ने वा उनीहरुको सांस्कृतिक महत्वका स्रोतहरूलाई समावेश गर्ने आयोजनाहरूका हकमा स्वतन्त्र, अग्रिम जानकारी सहितको मञ्जुरी (FPIC) र परामर्शको अधिकारलाई स्पष्ट रूपमा सुनिश्चित गरिनुपर्दछ। अन्तर्राष्ट्रिय लगानीकर्ताहरू संलग्न भएका अवस्थामा राज्यले पनि सक्रिय रूपमा लगानीकर्ताहरूलाई स्थानीय तहका अधिकारीहरूभन्दा अलग आदिवासी व्यक्तिहरुका आफ्ना प्रतिनिधिहरूसँग संलग्न हुनका लागि दबाब दिनुपर्दछ ।

3 विभिन्न पक्षहरू वा आयोजनाका बारेमा विभिन्न अडान भएका समग्र नागरिकहरुका सामुन्ने आदिवासी व्यक्तिहरुसँग वार्ताको निष्पक्षता, समावेशीता, र पारदर्शीतालाई सुनिश्चित गर्दै असल नियतका साथ सहभागी हुने वा सहजीकरण गर्नका लागि पहलकदमी **लिनुपर्दछ** र यदि आवश्यक परेमा वा आग्रह गरिएमा मतभेदहरुलाई मध्यस्थता गर्नुपर्दछ ।

a कुनै अन्तर्राष्ट्रिय लगानीकर्ताको संलग्नता हुनुभन्दा पहिले नै क्षेत्रको सर्वेक्षण र सम्भाव्यता अध्ययनको सञ्चालन सहित प्रारम्भिक चरणहरूदेखि नै आदिवासी जनजातिहरूको सहभागितालाई सुनिश्चित गरी आयोजना चक्रभरी निरन्तर जारी राख्ने कुरालाई **सुनिश्चित** गर्नुपर्दछ।

b आदिवासी जनजातिहरूसँग स्वतः प्रकाशन मार्फत् आयोजनाको जानकारी उनीहरूको भाषामा उपलब्ध छ र पहुँचयोग्य र सांस्कृतिक रूपमा उपयुक्त भन्ने कुरालाई सुनिश्चित गर्नुपर्दछ ।

c समुदायहरू आयोजनासँग सम्बन्धित गुनासोहरूमा संलग्न भइरहेका बखत आयोजनाको समर्थनमा कुनै पनि निर्माण गर्ने वा गतिविधिहरू अगाडि नबढाउने प्रतिबद्धता जनाउनुपर्दछ ।

d सरकारी अधिकारीहरूबाट कुनै अवलोकन, सहभागिता, अनुगमन वा सुपरिवेक्षणमा नगरी वार्तामा सहभागी हुने जिम्मेवारी नीजि क्षेत्रहरूलाई मात्र नदिनुहोस् ।

4 आयोजनाको नतिजामाथि अनुचित प्रभाव पार्नबाट टाढा रहनुहोस्। उदाहरणका लागि, आवश्यक इजाजतपत्रका लागि शर्तहरू खुकुलो पार्ने वा अतिरिक्त कार्यकारी शक्तिहरू प्रयोग गर्ने, उनीहरूको जानकारीमा मात्र हरेका तथ्यहरूलाई गलत रूपमा प्रस्तुत गर्ने वा दबाउने (जस्तै आगामी आयोजना वा आयोजनास्थल वरपर आयोजना विस्तारका योजनाहरू), वा सहमति लागू गर्नका लागि वा गुनासोहरूलाई दबाउन सुरक्षा बलको प्रयोग र कानुनी दमन जस्ता कार्यहरु ।

5 आदिवासी जनजातिहरूको अधिकारको प्रवर्द्धन र संरक्षण गर्ने मूल कर्तव्यधारीका रूपमा राज्यले आफ्ना दायित्वहरू पूरा गर्नुका साथै राज्यका प्रतिनिधि तथा निजी पक्षहरू दुवैबाट भएका उल्लङ्घनहरूको प्रभावकारी रूपमा समाधान गर्नुपर्छ ।

A tower of a transmission line was on the bank of Marshyangdi River in Lamjung district, Gandaki Province

Credit: Accountability Counsel

अनुसूची

1. लिखु जलविद्युत आयोजना

A construction of a Likhu River hydropower project in the Eastern District of Nepal
Credit: Dev Kumar Sunuwar/Cultural Survival

विवरण: लिखु जलविद्युत आयोजना काठमाडौँबाट २२० किलोमिटर टाढा बागमती प्रदेशमा बग्ने लिखु खोलामा निर्माण गरिएको कूल ३२९.६ मेगावाट. (क्रमशः ७७ मेगावाटको लिखु १, ५४ मेगावाटको लिखु २, ५१ मेगावाटको लिखु A र १२.५ मेगावाटको लिखु IVA) एक ४ रन-अफ-द-रिभर आयोजनाहरुको[89] समूह हो।

प्रभावित समुदायहरुको यो दावी छ कि सातवटा लिखु आयोजनाहरुमध्ये[90] तीन आयोजनाहरुमा एकै रहेका निर्माणकर्ताहरुले यी मध्ये कुनै पनि आयोजनाहरुमा FPIC सम्पन्न गरेका छैनन् भने Cultural Survival ले सातमध्ये तीनवटा आयोजनाविरुद्द उजुरीको अभिलेख राखेको दावी गरेको छ -लिखु-१, लिखु A र लिखु ४। यस प्रतिवेदनका समग्र ठम्याईहरुलाई आयोजनाबाट प्रभावित क्षेत्रका समुदायका अगुवाहरुसँगको अन्तर्वार्ताले समेत समर्थन गर्दछ।

प्रभावित समुदाय: सुनुवार र शेर्पा आदिवासी समुदायहरुका साथै अन्य गैर-आदिवासी समुदायहरु। यी निरन्तरका आयोजनाबाट भौतिक रुपमा ५००-१००० घरपरिवारहरु प्रभावित भएको भएतापनि समस्त सुनुवार समुदाय नै प्रभावित भएको जानकारी हामीलाई छ किनभने जलविद्युत निर्माण भएको लिखु नदिमा सुनुवारहरुको गहिरो साँस्कृतिक, आदिवासी ज्ञान र आध्यात्मिक महत्व रहेको छ।[91]

सवालहरु: सबै लिखु आयोजनाहरु विरुद्द समुदायले आरोपहरु लगाएका छन्। उनीहरुले FPIC नहुनुका साथै प्रहरीका सामु धोखाधडीका र कानुनी दवावमा ल्याई "मञ्जुरी" लिएको, आयोजनाको रिपोर्टहरु सार्वजनिक नभएका कारण जानकारीको अभाव, प्रभावित समुदायले नबुझ्ने भाषामा प्रकाशन गरेको र समुदायको सहज पहुँच नहुने राष्ट्रिय पत्रिकामा प्रकाशित गरेको,[92] अपर्याप्त वातावरणीय तथा सामाजिक प्रभाव मूल्याङ्कन गरेको; क्षतिपूर्तिको अभावका साथै पहुँच मार्ग र निर्माणसँग सम्बन्धित क्षतिवापत क्षतिपूर्ति नदिईएकोस र प्रभावित समुदायको लिखु नदी र अन्य स्रोतको

89. Note: the number of projects have now increased, with construction of the Likhu IV Project of 52.4 MW, the middle Likhu Small hydroelectric power project, the Lower Likhu Hydropower Project, and the Likhu Khola Hydropower Project. Six projects are already under construction, while two projects have applied for survey license. See, "Likhu Khola," Nepal Water Resource Map (NWRMAP), accessed March 5, 2025, https://nwrmap.info/river/likhu-khola.
90. While the developers for the individual Likhu projects were different initially (Pan Himalaya Energy Pvt Ltd, Global Hydropower Associate), this changed on their acquisition by the MV Dugar Group, thus changing the overseeing authority for their development and management. "Hydropower Projects on Likhu River Fail to Obtain Consent," Cultural Survival, February 16, 2021, accessed March 5, 2025, https://www.culturalsurvival.org/news/hydropower-projects-likhu-river-fail-obtain-consent-indigenous-communities-nepal.
91. Anonymous, community leader of Sunuwar Sewa Samaj.
92. Anonymous, community leader of Sunuwar Sewa Samaj.

उपभोगको पहुँचमा आधारित साँस्कृतिक अधिकारको उल्लंघन गरेको जस्ता आरोप लगाएका छन् ।[93] समुदायलाई वाचा गरिएको विकास कोष स्थानीय अधिकारीहरुलाई उपलब्ध गराईएको थियो जसले उक्त कोषलाई स्वेच्छाचारी ढङ्गबाट[94] वितरण गरेका थिए ।

आयोजनाका निर्माणकर्ताले यी विषयहरुलाई केवल नवीकरणीय उर्जाको सञ्चालन र उत्पादनको गहन प्रकृतिको एक चुनौतिका रुपमा मात्र किनारामा राखेको देखिन्छ ।[95]

समयसीमा: लिखु आयोजनाहरुलाई समग्रमा "सामुहिक" रुपमा चर्चा गर्ने गरिन्छ। तसर्थ, प्रत्येक आयोजनाको आफ्नो आफ्नो समयसीमा छुट्याउनु कठिन हुन् । लिखु १ आयोजना हाल निर्माणको चरणमा रहेको छ र यो सन् २०२६ मा सम्पन्न हुने अनुमान गरिएको छ जबकि लिखु ४ आयोजना सन् २०१२ मा पहिलोपटक उत्पादनको लाईसेन्स प्राप् गरेपश्चात सन् २०२१ मा प्रशारण लाईनमा जोडिईसकेको छ ।[96] लिखु ४ आयोजनालाई IDBI बैंक, भारतले सहलगानी गर्ने गरी "योजना" गरिएको थियो ।[97] लिखु ४ को निर्माण सन् २००८ मा पहुँच सडकको निर्माण सम्पन्न भए लगत्तै सुरु भएतापनि सन् २०१७-२०१८ मा यसको भारतीय निर्माणकर्ता बाहिरिएपछि रोकिएको थियो । आयोजनको निर्माण पुनःसुचारु हुने बेलामा प्रशारण लाईनलाई खिम्ती सबस्टेशनसम्म निर्माण गरिसकिएको थियो ।[98]

वाचा गरिएका लाभहरु: सबै लिखु आयोजनाहरुमा राष्ट्रिय ग्रीडमा विद्युत जडान गरिनुका साथै भारतमा निर्यात गरिने फाईदाहरु उल्लेख गरिएका थिए ।

मूख्य लगानीकर्ता: प्रत्येक परियोजना विशेष लगानीकर्ताहरु छुट्याउन कठिन भएतापनि कम्तीमा दुईवटा आयोजनाहरु (लिखु २ र तल्लो लिखु) लाई नेपाल-बंगलादेश बैंक र SBI बैंकजस्ता स्थानीय बैंकको साझेदारी मार्फत लगानी गरिएको थियो ।[99]

नीजि सरोकारवाला: लिखु नदिका अधिकांश आयोजनहरु MV दुगड समूह र यसका सहायकहरु जस्तै ग्लोबल हाईड्रोपावर एसोसियट्सले निर्माण गरेका हुन् जोसँग NEA सँग उर्जा खरिद सम्झौता (PPA) कायम रहेको छ ।

93. The list of issues listed from the Likhu group of projects have been assessed through community-led documentation and interviews. See, "Hydroelectric Development Violates Human Rights on Nepal's Likhu River," Cultural Survival, accessed March 5, 2025, *https://www.culturalsurvival.org/news/hydroelectric-development-violates-human-rights-nepals-likhu-river* and, "Hydropower Projects on Likhu River Fail to Obtain Consent," Cultural Survival.
94. Anonymous, community leader of Sunuwar Sewa Samaj also mentioned that even though Likhu IV attempted to alleviate some concerns through compensation, they also distributed a total sum of 25 lakh Nepalese Rupee (NPR) through local government authorities amongst the six wards, who further distributed it at their own discretion.
95. "Hydropower Development," MV Dugar Group, accessed March 5, 2025, *https://mvdugar.com/business-category/hydropower-development*.
96. "52.4-MW Likhu IV Hydroelectric Project Commissioned in Nepal," Hydro Review, accessed March 5, 2025, *https://www.hydroreview.com/hydro-industry-news/new-development/52-4-mw-likhu-iv-hydroelectric-project-commissioned-in-nepal/#gref*.
97. "Likhu IV to Be Reduced to 50 MW," Nepal Energy Forum, May 8, 2014, accessed March 5, 2025, *http://www.nepalenergyforum.com/likhu-iv-to-be-reduced-to-50-mw/*.
98. "Defunct Likhu-4 Hydro Revived After 7 Years," The Kathmandu Post, December 2, 2017, accessed March 5, 2025, *https://kathmandupost.com/money/2017/12/02/defunct-likhu-4-hydro-revived-after-7-years*.
99. "Funding Agreement for Lower Likhu Hydro Project," MyRepublica, accessed March 5, 2025, *https://myrepublica.nagariknetwork.com/news/funding-agreement-for-lower-likhu-hydro-project/*; "Consortium Led by MBL to Finance Likhu-2," MyRepublica, accessed March 5, 2025, *https://myrepublica.nagariknetwork.com/news/consortium-led-by-mbl-to-finance-likhu-2/*. The Nepal Bangladesh Bank for example was a joint venture with the IFIC Bank in Bangladesh (the Nabil Bank, has now acquired the Nepal Bangladesh Bank in 2022).

2. तनहुँ जलविद्युत आयोजना

A construction site of the Tanahu Hydropower Project on Seti River in Tanahu district, central Nepal.
Credit: Skanda Gautam/ADB

विवरण: तनहुँ आयोजना १४०-१६० मेगावाट. क्षमताको जलाशय आयोजना हो जुन काठमाडौँबाट करिब १५० किलोमिटर टाढा सेती नदिमा अवस्थित छ। १४० मिटर अग्लो यस आयोजनालाई नेपालको सबैभन्दा ठूलो बाँध निर्माणका रुपमा पनि दावी गरिन्छ।

प्रभावित समुदाय: मगर आदिवासी समूहले आफ्नो जग्गामा पूर्णरुपमा पानी पस्ने र आफ्नो जिविकोपार्जन गुम्नुका साथै उनीहरुको पवित्र भूमि र परम्परागत अभ्यासहरु नष्ट हुने दावी गरेको छ।

सवालहरु: FPIC को कमी, विस्थापन, जग्गाको बदला जग्गा र निमार्णको शोधभर्ना प्रस्ताव नगरिएको। बुझिने भाषामा सूचना उपलब्ध नगराईनुका साथै परामर्श विना नै क्षतिपूर्ति तय गरिएको।[100]

समयसीमा: आयोजनाको निर्माण कार्य सन् २०१८ मा सुरु भएकोमा सन् २०२६ भित्र सम्पन्न भईसक्नुपर्नेछ। आयोजनाले NEA र यसको पूर्ण स्वामित्वमा रहेको तनहुँ जलविद्युत लिमिटेड (THL) बीचको स्पष्टरुपमा २०१८ PPA अनुसारको समयसीमा गुजारीसकेको छ जहाँ व्यवसायिक सञ्चालनको सुरुवात सन् २०२४ अप्रिलबाट गर्नुपर्ने थियो।[101]

वाचा गरिएका लाभहरु: आयोजनले सुख्खा मौसम (वा “पानी कम हुने मौसम”) का बखत विद्युत उत्पादनको मध्यवर्तीका रुपमा कार्य गर्ने, उर्जा-सुरक्षामा योगदान गर्नुका साथसाथै व्यापार (निर्यात) का लाभ लिने अपेक्षा गरिएको छ।

लगानीकर्ता: ADB (१५० मिलियन अमेरीकी डलर)[102], जापान अन्तर्राष्ट्रिय सहकार्य नियोग (JICA) (१८४ मिलियन अमेरीकी डलर सन्

100. International Accountability Project (IAP), “Indigenous Communities Affected by the Tanahu Hydropower Project in Nepal File Complaints with the Asian Development Bank and European Investment Bank,” Medium, February 24, 2020, accessed March 5, 2025, *https://accountability.medium.com/indigenous-communities-affected-by-the-tanahu-hydropower-project-in-nepal-file-complaints-with-the-be02e0c021ce*.
101. “NEA Signs PPA for Tanahu Hydro Project,” Energy Central, July 2018, accessed March 5, 2025, *https://energycentral.com/news/nea-signs-ppa-tanahu-hydro-project*.
102. Asian Development Bank (ADB), “Loan Agreement for Tanahu Hydropower Project (Loan No. 7941-NEP),” April 22, 2013, accessed March 5, 2025, *https://www.adb.org/sites/default/files/project-documents//43281-013-sfj-a1.pdf*.

२०१३ मार्चमा हस्ताक्षर भएको)[103], EIB (८५ मिलियन अमेरीकी डलर सन् २०१३ मे मा हस्ताक्षर भएको)[104] र NEA र नेपाल सरकारबाट ८७ मिलियन अमेरीकी डलर।[105] आयोजनाबारे उपलब्ध डाटाले वित्तिय प्रस्ताव NEA र नेपाल सरकारबाट सन् २०१२ को कुनै समयभित्र आएको हुनुपर्ने कुरालाई इंगित गर्दछ।[106]

नीजि सरोकारवाला: Manitoba International, क्यानडा, र Tractebel, जर्मनीले आयोजनाको खरिद प्रक्रियाको अवलोकन गरेका थिए।[107] Song da Corporation, भियतनाम र कालिका कन्स्ट्रक्शन प्रा.लि. नेपाल बाँधको निर्माण गर्ने, डाईभर्सन टनेल निर्माण गर्ने र पहुँच सडक निर्माण गर्ने कार्यमा संलग्न छन् भने सिनो हाईड्रो मेकानिकल कार्यमा संलग्न रहेको छ।[108]

वर्तमान अवस्था: आयोजनाका अधिनस्थ गतिविधिहरु जस्तै खोलाको डाईभर्सन आदि सम्पन्न भईसकेका छन्[109] भने निष्काशित उर्जाका लागि सबस्टेशन टावरहरु निर्माणका क्रममा रहेका छन्। सन् २०२३ मा प्रशारण लाईन मुनि पर्ने जग्गा अधिग्रहण कार्य चलिरहेको थियो।[110] सन् २०१८ का प्रतिवेदनहरुले क्षतिपूर्ति भुक्तानी गरिसकेको एवं भौतिक पूर्वाधारका कार्य लगभग सम्पन्न भईसकेको दावी गरेका थिए।[111] Manitoba अन्तर्राष्ट्रियले सन् २०१६ जुनमा आयोजनाको सुपरीवेक्षणका लागि THL सँग परार्मश सम्झौतामा हस्ताक्षर भएको र सन् २०१६ मा Manitoba ले प्रशासण लाईन र सबस्टेशनको निर्माणका सम्भावित कोणहरुबारे सर्वेक्षण सञ्चालन गर्न सुरु गरिसकेको जनाएको छ र यो कार्य बेशिनमा उर्जा उत्सर्ग गर्नका लागि लक्षित रहेको थियो।[112] तसर्थ, आयोजनाको तयारी कार्य FPIC जारी हुनुभन्दा अगाडी नै सुरु भईसकेको थियो भने यो विषय MDB-लगानीकर्ताहरु जस्ता आयोजनका सरोकारवालाहरुको जानकारीमा ल्याउनु विना नै निरन्तर रुपमा चालु रहेको थियो। सन् २०२४ सम्म FPIC प्रक्रियामा रहँदाका बखतमा समेत यो लागू हुन बाँकी रहेको छ।[113]

103. Renewable Energy World, "Project Spotlight: 140-MW Tanahu Hydropower Facility," March 13, 2013, accessed March 5, 2025, *https://www.renewableenergyworld.com/hydro-power/project-spotlight-140-mw-tanahu-hydropower-facility/*.

104. European Investment Bank (EIB), "Nepal: Tanahu Hydropower Project – Initial Assessment Report," April 16, 2020, accessed March 5, 2025, *https://www.eib.org/attachments/complaints/sg-e-2020-02-iar-nepal-tanahu-hydropower-project-16-04-2020.pdf*.

105. MDBs involved in financing the Project majorly noted that there would be "no significant" environmental and social impacts since only 86 households would have to be relocated, and no major cultivation areas would need to be used for the project. The effects sustained by the community, and their concerns documented in across Reports, including by CEMSOJ and IAP, speak otherwise.

106. European Investment Bank (EIB), "Tanahu Hydropower Project," accessed March 5, 2025, *https://www.eib.org/en/projects/all/20120278*. This is to say that the project which continues to see violations of rights of indigenous peoples in 2024, first made it to the respective MDB's (EIB, ADB and JICA's) appraisal stage around 2012-2013, when the MDBs could have exercised greater due diligence, including conducting their own independent assessments.

107. "More Renewable Energy for Nepal: River Diversion at Tanahu Project," Tractebel Engie, accessed March 5, 2025, *https://tractebel-engie.com/en/news/2023/more-renewable-energy-for-nepal-river-diversion-at-tanahu-project*.

108. "140 MW Tanahun Hydropower Project Makes Breakthrough in Its Access Tunnel," MyRepublica, accessed March 5, 2025, *https://myrepublica.nagariknetwork.com/news/140-mw-tanahun-hydropower-project-makes-breakthrough-in-its-access-tunnel*.

109. "Successful Water Diversion Marks Progress," Waterpower Magazine, January 5, 2024, accessed March 5, 2025, *https://www.waterpowermagazine.com/news/newssuccessful-river-diversion-marks-progress-at-tanahu-hydropower-project-nepal-11415695*.

110. "Installation work of transmission lines for the 140 MW Tanahun project speeds up", Urja Khabar, accessed March 5, 2025, *https://www.urjakhabar.com/en/news/0805599565*.

111. "NEA Signs PPA for Tanahu Hydro Project," Energy Central.

112. "MHI to Support the Tanahu Hydropower Project in Nepal," Manitoba Hydro International (MHI), accessed March 5, 2025, *https://www.mhi.ca/news-events/news/114*.

113. As of 2024, ADB's Social Monitoring Report found that THL/NEA was still in the process of holding social consultations with the affected peoples, indicating that FPIC, which is a higher standard than consultations, had still not been conducted. See, Asian Development Bank, "Social Monitoring Report: Tanahu Hydropower Project (April–June 2024)," July 2024, *https://www.adb.org/sites/default/files/project-documents/43281/43281-013-smr-en_18.pdf*. Likewise, EIB in its 2024 dispute resolution report found that several agreed upon measures such as delimitation of a "buffer zone", conducting surveys, and consultations in fully accessible and meaningful ways, were still pending, indicating that FPIC processes were not complete as they cannot possibly take place without such information. See, European Investment Bank, "Dispute Resolution Report: Nepal Tanahu Hydropower Project," August 26, 2024, pages 11-12, *https://www.eib.org/attachments/complaints/2024-08-26-dispute-resolution-report-sg-e-2021-10-11-tanahu-nepal.pdf*.

३. अपर त्रिशुली-1 जलविद्युत आयोजना

The construction site of the Upper-Trishuli 1 Hydropower Project.
Credit:LAHURNIP

विवरण: UT-१ आयोजना काठमाडौँबाट ७० किमी टाढा त्रिशुली नदिमा अवस्थित २१६ मेगावाट। उत्पादन क्षमताको एक रन-अफ-द-रिभर आयोजना हो। यस आयोजनालाई नेपाल वाटर एण्ड ईनर्जी डेभलपमेण्ट कम्पनी प्रा.लि. (NWEDC) ले कार्यान्यवन गरेको हो जुन कोरियन साझेदारहरु IFC नीजि नेपाली लगानीकर्ता (१०%)(ईक्वीटी) को सहभागिताबाट निर्माण गरिएको विशेष प्रयोजन कार्यक्रम हो।[114] यो लगानी हालसम्म प्राप्त भएको सबैभन्दा ठूलो लगानी हो।[115]

प्रभावित समुदाय: आयोजनाले विशेषगरी आयोजना स्थलमा ९५% को जनसंख्यामा रहेका तामाङ समुदायलाई प्रभावित गर्दछ।

सवालहरु: आयोजनाले स्थानीयसँग वृहत सामुदायिक समर्थन "आयोजनामा वृहत रुपमा संलग्न" भएको दावी गर्दछ।[116] आयोजनाका कर्ताहरुले UT-१ आयोजनाले लाभ आदानप्रदानको एक नमूनाका रुपमा काम गरेको समेत बताएका छन् जसमा PAP हरुले आयोजनामा १०% सम्म शेयर खरिद गर्न पाएका तथा आयोजना स्थलमा ३०० जना सम्म स्थानीयवासीहरु रोजगार रहेका छन्।[117] AIIB ले यसलाई नेपालकै पहिलो FPIC प्रक्रियाका रुपमा व्याख्या गरेको छ।[118] तर यसबारेमा समुदाय ता अन्य नागरिक समाज समूहहरुको विमति रहेको छ जसले वातावरणीय अध्ययनको दायराका साथै न्यूनीकरणका विधि एवं पूर्ण जानकारीको प्रकाशन पर्याप्त नभएकोतर्फ औँल्याएका छन्।[119] समुदायका चासोका विषयहरुबारे

114. Korea South East Power Company Limited owns 50 percent shareholding in NWEDC while Korea Overseas Infrastructure and Urban Development Corporation and the IFC own 25 percent and 15 percent of shareholding respectively. See, International Finance Corporation (IFC), Upper Trishuli-1 Hydropower Project, accessed March 5, 2025, *https://disclosures.ifc.org/project-detail/SII/35701/upper-trishuli1*.
115. There are multiple related projects upstream and downstream of the area, including the UT 3A and 3B projects. See, "Upper Trishuli 3B," Janata Ko Jalavidhyut, accessed March 5, 2025, *https://janatakojalavidhyut.gov.np/project/upper-trishuli-3b?lan=en.*.
116. See, "Work Underway on Upper Trishuli 1 Project, Nepal," Water Power Magazine, March 11, 2022, accessed March 5, 2025, *https://www.waterpowermagazine.com/news/newswork-underway-on-upper-trishuli-1-project-nepal-9544217*.
117. "Diversion Tunnel of 216-Megawatt Upper Trishuli-1 Project Completed," The Himalayan Times, accessed March 5, 2025, https://thehimalayantimes.com/business/diversion-tunnel-of-216-megawatt-upper-trishuli-1-project-completed.
118. Asian Infrastructure Investment Bank (AIIB), "Nepal: Upper Trishuli-1 Hydropower Project," accessed March 5, 2025, *https://www.aiib.org/en/projects/details/2019/approved/Nepal-Upper-Trishuli-1-Hydropower-Project.html*.
119. Communities and civil society groups informed that only the EIA synopsis and not the full document, including the full extent of harms that are foreseeable, or predictable from the project have been made available. "IFI Observatorio Nepal:

जानकारी लिएतापनि निर्णय प्रक्रियामा सामेल गराईएको थिएन।[120] यसलाई अन्य विषयहरु जस्तैः अपर्याप्त क्षतिपूर्ति र विस्थापनजस्ता विषयहरुले समेत समर्थन गर्दछ। अन्तरवार्ताका क्रममा समुदायका सदस्यहरुले लेखकहरुलाई बताएअनुसार आदिवासी व्यक्तिको बोर्डको विधान समेत निकै ढिला गरी आएको थियो। .

समयसीमा: आयोजना सन् २०२४ मार्चमा सम्पन्न हुने अपेक्षा गरिएतापनि नेपाल वाटर एण्ड ईनर्जी डेभलपमेण्ट कम्पनी प्रा.लि. (NWEDC) र NEA बीच सन् २०१८ मा उर्जा खरिद सम्झौता भएको थियो, र आयोजना विकास सम्झौता र सञ्चालन अनुमति (लाईसेन्स) सन् २०१६ मा भएको थियो। UT-1 आयोजना Build-Own-Operate-Transfer (BOOT) अर्थात निर्माण-स्वामित्व-सञ्चालन-प्रसारणको ढाँचामा सञ्चालन हुन्छ जसमा ३५ वर्षको अवधीसम्म आयोजनाको कार्यान्वयनको जिम्मेवारी कम्पनीको हुन्छ र त्यसपछि सरकारलाई हस्तान्तरण हुन्छ।[121] अधिकारी र मिडिया रिपोर्टको दावीअनुसार निर्माण कार्य सन् २०२० देखी मात्रै सुरु भएको थियो।

वाचा गरिएका लाभहरू: आयोजनाले करिब १५०० GWh आउटपूट आपूर्ति गर्ने र नेपालको विद्युत क्षमतालाई २०% सम्म वृद्दि गर्ने भनी प्रचार गरिएको छ। यसले विशेषगरी सुख्खा मौसममा उर्जा सुरक्षा बाहेक दीगो उर्जाका शर्तहरु समेत पूरा गर्ने दावी गरिएको छ।[122]

मूख्य लगानीकर्ताहरू: आयोजनाले AIIB, ADB, Proparco France, Deutsche Investitions- und Entwicklungsgesellschaft (जर्मन लगानी सहकार्य वा DEG), Nederlandse Financierings-Maatschappij voor Ontwikkelingslanden (द नेदरल्याण्ड्स् विकास बैँक वा FMO) र कोरियाली विकास बैंक गरी नौवटा अन्तर्राष्ट्रिय लगानीकर्ताहरुबाट ऋण प्राप्त गरेको छ।[123] सन् २०१९ मा Multilateral Investment Guarantee Agency (MIGA) ले १५० मिलियन अमेरीकी डलरसम्मको ग्यारेण्टी गरेको छ।[124]

नीजि सरोकारवाला: The Korean Co. Doosan Heavy Industries & Construction Co. Ltd., ले अष्ट्रियन उप-निर्माणकर्ता ANDRITZ र चिनियाँ उप-निर्माणकर्ता Power China सँग यस आयोजनाको निर्माण गरिरहेको छ।[125] आयोजनाको वेबसाईट अनुसार निर्माण कार्य सन् २०२१ मा सुरुवात भई सन् २०२६ मा सम्पन्न हुने अपेक्षा गरिएको छ (पाँच वर्ष)।[126] Tractabel, जर्मनी निर्माणसँग सम्बन्धित टेण्डर, मूल्याङ्कन र सुपरीवेक्षणमा संलग्न रहेको छ।[127]

वर्तमान अवस्था: सन् २०२३ सम्ममा आयोजनाको डाईभर्सन टनेल सम्पन्न भएको छ।[128]

Upper Trishuli 1 Hydropower Project," The Reality of Aid, November 2019, 6, accessed March 5, 2025, *https://realityofaid.org/wp-content/uploads/2019/11/IFI-Observatorio-Nepal.pdf*.

120. The Reality of Aid, "Upper Trishuli 1 Hydropower Project", pages 5-6.

121. "Upper Trishuli-1 Hydropower Project," Early Warning System (EWS), accessed March 5, 2025, *https://ewsdata.rightsindevelopment.org/projects/13516-upper-trishuli-1-hydropower-project/*.

122. "Diversion Tunnel of 216-Megawatt Upper Trishuli-1 Project Completed," The Himalayan Times.

123. "Upper Trishuli-1 Hydropower Project," NS Energy Business, accessed March 5, 2025, *https://www.nsenergybusiness.com/projects/upper-trishuli-1-hydropower-project/*.

124. "Upper Trishuli-1 Hydropower Project," Early Warning System (EWS).

125. "Upper Trishuli-1, Nepal," ANDRITZ Hydro News, accessed March 5, 2025, *https://www.andritz.com/hydro-en/hydronews/hn36/upper-trishuli-1-nepal*.

126. "Upper Trishuli-1 HEP (216 MW)," Nepal Water & Energy Development Company (NWEDC), accessed March 5, 2025, *https://nwedcpl.com/project/upper-trishuli-1-hep-216-mw/*.

127. "Upper Trishuli-1," Tractebel Engie, accessed March 5, 2025, *https://tractebel-engie.com/en/references/upper-trishuli-1*.

128. "UT-1 Hydropower Project Foundation Laid," Spotlight Nepal, October 1, 2023, accessed March 5, 2025, *https://www.spotlightnepal.com/2023/10/01/ut-1-hydropower-project-foundation-laid/*.

4. अपर अरुण जलविद्युत आयोजना

The Arun group of hydropower projects will be constructed on the Arun River.
In the picture is the Arun River valley.
Credit: Dan Kumar Rai/Shuttlestock

विवरण: अरुण समूहका आयोजनाहरुमा अरुण नदिमा रहेका थुप्रै आयोजनाहरु समावेश रहेका छन जुन काठमाडौंबाट ६५० किलोमिटर टाढा संखुवासभा जिल्लामा पर्दछ। यस आयोजनामा (१) अपर अरुण आयोजना - १०६३ मे.वा. भन्दा बढी क्षमताको रन-अफ-द-रिभरमा आधारित आयोजना जसलाई NEA को सहायक कम्पनी अपर अरुण जल-विद्युत लिमिटेड (UAHEL) ले सञ्चालन गर्नेछ, र (२) अरुण ३ जलविद्युत आयोजना - ९०० मेगावाट क्षमताको रन-अफ-द-रिभरमा आधारित आयोजना जुन हाल NEA सँग PPA खरिद गरेपश्चात निर्माणको चरणमा रहेको छ। तर, यीमध्ये अपर अरुण आयोजनाले मात्र बहुपक्षीय विकास बैँकहरुबाट आर्थिक सहायता प्राप्त गर्ने चरणमा रहेको देखिन्छ।

प्रभावित समुदायहरू: अपर अरुण आयोजनाहरुले भोटे, तामाङ्ग, शेर्पा, गुरुङ्ग र राईजस्ता आदिवासी समुदायहरुलाई प्रभावित गर्दछ।

सवालहरू: आयोजनाका निर्माणकर्ताहरुको दावी अनुसार अरुण समूह आयोजनाहरुले PAP हरुको सामाजिक-आर्थिक अवस्थाको उत्थान, उद्यमशीलता सिर्जना हुने र रोजगारीका अवसरहरुमा वृद्दि गर्ने दावी गर्दछन्। PAPहरु ३० यूनिटसम्म नि:शुल्क विजुली उपभोग समेत गर्न पाउनेछन्।[129] राज्यका अधिकारीहरु अपर अरुण आयोजनले २००० हेक्टरमा रहेका २२ घरपरिवार "मात्र" विस्थापित हुने दावी गर्दछन् जबकी विश्व बैँकका कागजातहरूले करिब ३३५ घरपरिवारहरु (करिब १,६१४ PAPहरु) प्रभावित हुने देखाएको छ।[130] समुदायका सदस्यहरुले उल्लेख गरे अनुसार अपर अरुणबाट प्रभावित हुने व्यक्तिहरुको सङ्ख्या यकिन हुन अझै बाँकी रहेको छ भने उनीहरुको संलग्नता एवं सहभागिताको कुरा गर्दा क्षतिपूर्तिको दर निर्धारण गर्दा उनीहरुसँग परामर्श नगरी आयोजनाका विकासकर्ताहरुले एकपक्षीय रुपमा तय गरिएको थियो। विश्व बैँकलगायत EIB ले समेत ९७ बिलियन रुपैँयासम्म लगानी गर्नका लागि सहभागी हुँदैछ।[131]

129. "SJVN Optimistic About Mutual Benefits from Arun-III and Upper Arun Hydropower Projects," Pardafas English, accessed March 5, 2025, *https://english.pardafas.com/sjvn-optimistic-about-mutual-benefits-from-arun-iii-and-upper-arun-hydropower-projects/*.
130. World Bank. "Environmental and Social Impact Assessment (ESIA) Study for Upper Arun Hydroelectric Project: Final Draft", January 2024, accessed March 5, 2025, *https://documents1.worldbank.org/curated/en/099012824100044115/pdf/P17872219a423f0941a3ee1b46896c4d196.pdf*.
131. "After 27 Years, World Bank Returns to Arun River," The Kathmandu Post, September 17, 2022, accessed March 5, 2025, *https://kathmandupost.com/national/2022/09/17/after-27-years-world-bank-returns-to-arun-river*.

समयावधी: NEA सँग PDA सन् २०१४ मा हस्ताक्षर भएको थियो[132] भने UAHEL (अपर अरुण आयोजना निर्माणका लागि NEA को सहायक) का लागि वित्तिय स्वीकृती सन् २०१८ मा निर्माण कार्य सुरु भएपछि सन् २०२० मा मात्र ढिलो गरी प्राप्त भएको थियो। यो सन् २०२४ सम्म सम्पन्न हुने गरी तोकिएको छ।

वाचा गरिएका लाभहरू: न्यून मूल्यमा बिजुलीका साथै सुख्खा मौसममा औसतभन्दा बढी उर्जाको उत्पादन। सहायक प्रशारण लाईनले भारतमा बिजुली निर्यात समेत गर्नेछ। .

मूख्य लगानीकर्ताहरू: अपर अरुण आयोजनाको कूल निर्माण लागतमात्र १.८ बिलियन अमेरीकी डलर हुने अनुमान गरिएको छ।[133] हाल अपर अरुण र अरुण ३ गरी दुईवटै आयोजनाहरुमा नेपाल र भारतका स्थानीय बैंकहरुको साझेदारीमार्फत् लगानी भईरहेको छ[134], तर अपर अरुण आयोजनालाई विश्व बैंकको नेतृत्वमा MDB को समूहले लगानी गर्ने अपेक्षा गरिएको छ। यस आयोजनाका लागि स्वीकृति सन् २०२५ मा तय हुने गरी प्रतिक्षित रहेको थियो। चाखलाग्दो पक्ष के छ भने, आयोजना विश्व बैंकमा स्वीकृतीको लागि विचाराधीन रहेको भएतापनि ADB, जापान अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग नियोग (JICA), पेट्रोलियम निर्यात गर्ने देशहरूको संगठन (OPEC)[135] सँग सह-लगानीमार्फत् नेतृत्व गर्ने प्रतिवद्दता व्यक्त भएकाले विश्वसनीय चासोहरुको उठान गरेका छन्। किनकि, विश्व बैंक आफैले सन् १९९० तिर प्रारम्भिक सर्वेक्षण एवं सम्भाव्यता अध्ययनहरु गरेपश्चात आयोजनाको वातावरणीय, सामाजिक र वित्तिय विषयहरु देखाउँदै हात झिकेको थियो।[136]

नीजि सरोकारवालाहरू: अरुण आयोजनाका बहुसङ्ख्यक आयोजनाहरु भारतीय जोईन्ट भेन्चरमार्फत् निर्माण भईहरेका छन् जसमा अपर अरुण आयोजना, अरुण ३ आयोजना, अरुण ४ आयोजना तथा तल्लो अरुण आयोजना मा SJVN समूहले निर्माण गरिरहेको छ।[137]

वर्तमान अवस्था: अपर अरुण आयोजनालाई सन् २०१९ मा सर्वेक्षल लाईसेन्स प्रदान गरिएको थियो भन सन् २०२१ मा यसको सम्भाव्यता अध्ययन स्वीकृत गरिएको थियो। निर्माण कार्य सन् २०२६ मा[138] सुरु हुने अनुमान गरिएको भएतापनि विश्व बैंक र अन्य सम्भावित सह-लगानीकर्ताहरुले साथ छोडिसकेपश्चात् आयोजना अब कसरी अगाडी बढ्दछ भन्ने हेर्न बाँकी छ।[139]

132. "Sinohydro-Sagarmatha Power Company (SAPDC)," accessed March 5, 2025, *https://sapdc.com.np/*.
133. "World Bank Flip-Flop on Upper Arun," Nepali Times, accessed March 5, 2025, *https://nepalitimes.com/news/world-bank-flip-flop-on-upper-arun*.
134. Cabinet approves investment proposal for transmission component of Arun-3 Hydro Electric Project (Nepal portion) by Sutlej Jal Vikas Nigam(SJVN) Limited, Press Information Bureau (PIB) India, accessed March 5, 2025, *https://pib.gov.in/Pressreleaseshare.aspx?PRID=1566714*.
135. World Bank, "Upper Arun Hydroelectric Project," accessed March 5, 2025, *https://projects.worldbank.org/en/projects-operations/project-detail/P178722*. As of 2025, the World Bank has decided to drop the Project.
136. "Defining the Local in the Arun Controversy: Villagers, NGOs, and the World Bank," Cultural Survival Quarterly, accessed March 5, 2025, *https://www.culturalsurvival.org/publications/cultural-survival-quarterly/defining-local-arun-controversy-villagers-ngos-and-world*.
137. "SJVN bags yet another Arun River-based hydro project", Farsight Nepal, accessed March 5, 2025, *https://farsightnepal.com/news/144*.
138. "Nepal Requests World Bank to Expedite Financial Management of 1,063 MW Upper Arun Hydropower Project," MyRepublica, accessed March 5, 2025, *https://myrepublica.nagariknetwork.com/news/nepal-requests-wb-to-expedite-financial-management-of-1063-mw-upper-arun-hy...-67340b0f01fa1.html*.
139. World Bank, "Upper Arun Hydroelectric Project".

References

"Defining the Local in the Arun Controversy: Villagers, NGOs, and the World Bank." Cultural Survival Quarterly. Accessed March 5, 2025. *https://www.culturalsurvival.org/publications/cultural-survival-quarterly/defining-local-arun-controversy-villagers-ngos-and-world*.

"Guidance Note for Borrowers: Environmental and Social Standard 7 (ESS7)." World Bank, June 2018. Accessed March 5, 2025. *https://pubdocs.worldbank.org/en/972151530217132480/ESF-GN7-June-2018.pdf*.

"Hydroelectric Development Violates Human Rights on Nepal's Likhu River." Cultural Survival. Accessed March 5, 2025. *https://www.culturalsurvival.org/news/hydroelectric-development-violates-human-rights-nepals-likhu-river*.

"Hydropower Projects on Likhu River Fail to Obtain Consent." Cultural Survival, February 16, 2021. Accessed March 5, 2025. *https://www.culturalsurvival.org/news/hydropower-projects-likhu-river-fail-obtain-consent-indigenous-communities-nepal*.

"IFI Observatorio Nepal." The Reality of Aid, November 2019. Accessed March 5, 2025. *https://realityofaid.org/wp-content/uploads/2019/11/IFI-Observatorio-Nepal.pdf*.

"Nepal Power System Expansion Project, Project Summary Sheet." European Investment Bank. Accessed March 5, 2025. *https://www.eib.org/en/projects/all/20130599*.

Almoayed, Lama. "Climate Finance: Is It Doing More Harm than Good?" Accountability Console Newsletter, December 5, 2023. Accessed March 5, 2025. *https://www.accountabilityconsole.com/newsletter/articles/climate-finance-is-it-doing-more-harm-than-good/*.

Anaya, James. Report by the Special Rapporteur on the Situation of Human Rights and Fundamental Freedoms of Indigenous People: Addendum on Report on the Situation of Indigenous Peoples in Nepal. July 20, 2009. Accessed March 5, 2025. *https://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/12session/A-HRC-12-34-Add3_E.pdf*.

Asian Development Bank. "Loan Agreement for Tanahu Hydropower Project (Loan No. 7941-NEP)." April 22, 2013. Accessed March 5, 2025. *https://www.adb.org/sites/default/files/project-documents//43281-013-sfj-a1.pdf*.

Asian Development Bank. "Safeguard Policy Statement." June 2009. Accessed March 5, 2025. *https://www.adb.org/sites/default/files/institutional-document/32056/safeguard-policy-statement-june2009.pdf*.

Asian Development Bank. "Social Monitoring Report: Tanahu Hydropower Project (April–June 2024)." July 2024. *https://www.adb.org/sites/default/files/project-documents/43281/43281-013-smr-en_18.pdf*.

Business & Human Rights Resource Centre. Drying Up: Tracking the Environmental and Human Rights Harms Caused by Hydropower in the Caucasus and Central Asia. Accessed March 5, 2025. *https://www.business-humanrights.org/en/from-us/briefings/drying-up-tracking-the-environmental-and-human-rights-harms-caused-by-hydropower-in-the-caucasus-and-central-asia/*.

Community Empowerment and Social Justice Network. "Tanahu Timeline." Accessed March 5, 2025. https://cemsoj.wordpress.com/human-rights-advocacy/tanahu-hydropower-project/.

European Investment Bank. "Dispute Resolution Report: Nepal Tanahu Hydropower Project." August 26, 2024. https://www.eib.org/attachments/complaints/2024-08-26-dispute-resolution-report-sg-e-2021-10-11-tanahu-nepal.pdf.

European Investment Bank. "Environmental and Social Standards." 2018. Accessed March 5, 2025. https://www.eib.org/attachments/strategies/environmental_and_social_practices_handbook_en.pdf.

European Investment Bank. "Environmental and Social Standards." Updated 2022. Accessed March 5, 2025. https://www.eib.org/attachments/publications/eib_environmental_and_social_standards_en.pdf.

European Investment Bank. "Nepal: Tanahu Hydropower Project – Initial Assessment Report." April 16, 2020. Accessed March 5, 2025. https://www.eib.org/attachments/complaints/sg-e-2020-02-iar-nepal-tanahu-hydropower-project-16-04-2020.pdf.

Friends of the Earth, US. "Protecting Biodiversity from Harmful Financing: No Go Areas for the International Banking Sector." Briefing Paper no. 7, August 2023. Accessed March 5, 2025. https://foe.org/wp-content/uploads/2023/08/08_07_FoE_nogoareas_paper7.pdf.

Inter-American Court of Human Rights. Sarayaku v. Ecuador. 2012. Accessed March 5, 2025. https://www.escr-net.org/caselaw/2012/pueblo-indigena-kichwa-sarayaku-vs-ecuador/.

Inter-American Development Bank. 2023 Joint Report on Multilateral Development Banks' Climate Finance. September 2024. Accessed March 5, 2025. https://publications.iadb.org/en/2023-joint-report-multilateral-development-banks-climate-finance.

International Labour Organization Convention No. 169 concerning Indigenous and Tribal Peoples in Independent Countries (ILO C169). 1989.

International Labour Organization. "Indigenous and Tribal Peoples' Rights in Practice: A Guide to Convention No. 169." Geneva: ILO, 2009.

International Work Group for Indigenous Affairs. "Indigenous World 2023: Nepal." Accessed March 5, 2025. https://www.iwgia.org/en/nepal/5129-iw-2023-nepal.html.

International Work Group for Indigenous Affairs. Constitutional Politics and Indigenous Peoples in Nepal. Accessed March 5, 2025. https://www.iwgia.org/images/publications/0686_Constitutional_Politics_and_Indigenous_Peoples_in_Nepal.pdf.

Jaramillo, Sara. "Why Do Multilateral Development Banks Finance Repeat Offenders?" Accountability Console Newsletter, April 3, 2023. Accessed March 5, 2025. https://www.accountabilityconsole.com/newsletter/articles/why-do-multilateral-development-banks-finance-repeat-offenders/.

Lawyers' Association for Human Rights of Nepalese Indigenous Peoples. "Study on the Impact of the Upper Trishuli-1, 216 MW Hydropower Project on the Indigenous Communities of Rasuwa." Kathmandu: LAHURNIP, 2017. https://www.lahurnip.org/uploads/publication/file/ut-1-report-final-eng.pdf.

Permanent Forum on Indigenous Issues. "International Expert Group Meeting on the Theme 'Indigenous Peoples, Business, Autonomy and the Human Rights Principles of Due Diligence, Including Free, Prior and Informed Consent': Note by the Secretariat." April 25 – May 6, 2022. Accessed March 5, 2025. *https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N22/247/93/PDF/N2224793.pdf?OpenElement*.

Permanent Forum on Indigenous Issues. International Expert Group Meeting on the Theme 'Indigenous Peoples, Business, Autonomy and the Human Rights Principles of Due Diligence, Including Free, Prior and Informed Consent': Note by the Secretariat. April 25 – May 6, 2022. Accessed March 5, 2025. *https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N22/247/93/PDF/N2224793.pdf?OpenElement*.

Rai, Navin. "Free Prior Informed Consent of the Tamang Indigenous People of Nepal." Kathmandu: LAHURNIP, IWGIA, and AIPP, June 2023. *https://aippnet.org/wp-content/uploads/2023/08/FPIC-Nepal-Version_Rai_Final_21Aug2023.pdf*.

Salcito, Kendyl. "FPIC at the IFC: How Performance Standard 7 Could Better Protect Indigenous Peoples and Uphold Human Rights." Nomogaia, 2020. *https://nomogaia.org/wp-content/uploads/2020/11/PS7-at-the-IFC-Part-1-FPIC.pdf*.

Sunuwar Welfare Society and Lawyers' Association for Human Rights of Nepalese Indigenous Peoples. "Hydropower Development and Right to Free, Prior and Informed Consent (FPIC) of Indigenous Peoples: Study Report on Likhu-4 Hydropower Project and Koĩts Indigenous Peoples' Rights, Nepal." Study conducted in coordination with Asia Indigenous Peoples Pact Foundation (AIPP), 2010. *https://aippnet.org/wp-content/uploads/2020/02/38.1.2nepal1.pdf*.

The Record. "As They Like It." Accessed March 5, 2025. *https://www.recordnepal.com/as-they-like-it*.

United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples. 2007.

World Bank Consultations. Comparative Review of MDB Safeguard Systems. May 2015. Accessed March 5, 2025. *https://consultations.worldbank.org/content/dam/sites/consultations/doc/migration/mdb_safeguard_comparison_main_report_and_annexes_may_2015.pdf*.

World Bank. "Environmental and Social Impact Assessment (ESIA) Study for Upper Arun Hydroelectric Project." Accessed March 5, 2025. *https://documents1.worldbank.org/curated/en/099012824100044115/pdf/P17872219a423f0941a3ee1b46896c4d196.pdf*.

World Bank. "Operational Policy 4.10: Indigenous Peoples." July 2005, revised April 2013. Accessed March 5, 2025. *https://thedocs.worldbank.org/en/doc/2e32d9beeec85a16da0bac98d14df191-0290012023/original/OP-4-10-Indigenous-Peoples.pdf*.

World Bank. "Upper Arun Hydroelectric Project." Accessed March 5, 2025. *https://projects.worldbank.org/en/projects-operations/project-detail/P178722*.

www.lahurnip.org

www.accountabilitycounsel.org